

Copyright© 2017, Božidar Stanišić

Božidar Stanišić

Gost Ivana Nikolajevića

Brčko, 2017

Božidar Stanišić
Gost Ivana Nikolajevića

Biblioteka:
Nova Rijec

Izdavač
Književni klub Brčko distrikt BiH

Za izdavača
Šefko Kaloper

Urednik
Žarko Milenić

Grafička priprema
Đorđo Vasić

Rješenje naslovnice
Đorđo Dri (Giorgio Dri)

Recenzija:
Aliče Parmeđani Dri (Alice Parmeggiani Dri)

Štampa
Grafid d.o.o. Banja Luka

Tiraž
300 primjeraka

Božidar Stanišić

GOST
IVANA NIKOLAJEVIČA

T

*Tako mi Boga i svega na svijetu
u šta ne vjerujem, pa to moja
sjenka govori, čujem je a ne mogu
da vjerujem da je to ona!*

Fridrih Niče, *Putnik i njegova sjenka*

1

Ponoćna zvona venecijanskih crkava ogласiše se u nepravilnim razmacima. Ona bliža prozoru sobice u potkrovlju jedne visoke stare kuće otkucavala su sate februarske ponoći sporo, bezvoljno. Zvonjava udaljenijih stizala je do te sobice, u čijoj je žučkastoj polutami spavao starac ovlaš pokriven kratkim ćebetom, treperavo i zvučala ugodnije. Da je spavač u izlizanoj kožnoj fotelji bio budan, pomislio bi da ona bliža odjekuju umorno, toliko umorno da bi mu se učinilo da su to odjeci bata u ruci umorna kovača koji želi, prije odlaska na počinak, udariti još koji put po već ohlađenom željezu potkoviće? I da ni ona, udaljenija, nisu zvona već praporci na saonicama što jure stepom, kao na slikama kakvih ima još samo u pričama koje blijede i starinskim kafanskim pjesmama? Pomislio bi, kao i prethodne noći, u toj istoj sobici - u kojoj je na niskom krivonogom stolu, stvarajući na zidu sjenke budilnika i odčepljene boce sa prst-dva votke, isto ovako slabašno ali postojano svijetlila trbušasta porcelanska lampa sa čijeg platnenog abažura boje zrele žita plazio je svoj račvasti jezik krupnooki crni zmaj - da zvone sama od sebe?

I poručuju da je prošlo vrijeme karnevala?

I da će proći i ta vlažna noć godine dvije hiljade sedme, i svi dani i noći svih godina koje slijede?

“Neka prođu, i treba da prođu! Požurite dani, po-

žurite noći!”

Da je spavač bio budan, tako bi uzviknuo? I do-
dao bi da se jedne, već davne večeri, gledajući neki film
na televiziji – onako, za uspavljivanje – smijao riječima
koje glavni lik, jedan starac, nekad slavom ovjenčan sta-
novnik Holivuda, sa štapom za pecanje u ruci i slamna-
tim šeširom na glavi, smrtno uozbiljeno izgovara u ma-
lom ribarskom čunu na jezeru oivičenom zlatnožutim
šumama?

“Vrijeme je riba...”, kaže onaj matori Holivuda-
nin.

Potom začuti, i bulji u vodu, pokatkad prstima
pomakne šešir naviše pa maramicom obriše čelo, koji
put mahne rukom da otjera mušice. U širokom planu
miruju vedroplavi oblaci i magličasto rasplinite konture
dalekih planina.

“Riba?”

Mrdnuvši obrvama kao da se čudi vlastitom pita-
nju, on se načas zagleda u treperave obrise čamca, ribar-
skog štapa i svoje ruke u vodi.

“Riba-vrijeme?”

Opet čuti, opet maramicom obriše čelo. Pogleda u
vrh štapa, koji nikako da se pomakne.

“Jesam li te ikad bio upecao? A da jesam, odmah
bi mi izmigoljila iz ruke?”

One kasne večeri svojim smijehom on trgnu iz
drijemeža svog rođaka Klaudija, koji ga zamoli da mu
objasni zašto se smijao.

“Šta je tu smiješno?”, začudi se njegov rođak. “Mi
smo u ovoj trpezariji, svako u svojoj fotelji. Onaj tamo,
na filmu, starkelja kao i mi, nalazi se u čamcu. I pita se je
li vrijeme riba. Što se tiče mene, mogao se zapitati i da li

je vrijeme ribarski štap, i struna, i udica! Tebi bi i to bilo smiješno?”

“Ako bi i to što ti veliš lik iz filma izgovorio nakon dva-tri minuta ćutanja, u kojim se ništa ne dešava – oblaci prolaze, obrisi čamca titraju na namreškanoj površini jezera – istina je, i to bi mi bilo smiješno...”, reče on, tvrdoglavo.

“Hm, ipak me čudi zašto su taj film uopšte stavili na program u ova doba! Evo, nema još ni deset sati...”, reče Klaudio. “Obično, valjda da umire savjest, filmove u kojim se mora razmišljati daju poslije pola noći...”

“To je druga stvar...”

“Nije to nikakva druga stvar!”, pobuni se Klaudio, glasno, najednom oran za diskusiju.

“Zaboga, samo sam ti htio objasniti zašto sam se smijao!”

“De, reci...”, pomirljivo reče njegov rođak.

“Eto, onog matorog niko ni za šta nije pitao a on govori, odjednom o vremenu...”

“To je tebi smiješno?”

On na to samo uzdahnu.

Počutavši, Klaudio one davne večeri iznova utonu u drijemež, ali njemu se učini da je bio zaustio da mu odgovori. Ali nije, samo ga je, kao malo kada, pogledao nepovjerljivo. “A da je progovorio, rekao bi mi da, jednostavno, nije važno je li vrijeme prolazi ili nam migolji iz ruku kao riba? I da riba-vrijeme može da se pretvori u pijesak koji se osipa kroz naše prste? I, tako se osipajući, postaje mjera svim stvarima i svakom biću?”

Dan prije, dok se vraćao iz prodavnice u kojoj

je kupio bocu votke, starcu se činilo da ga podnevna zvona, na njemu tri poznata jezika, propitkuju i da li, u vremenu, prolazi baš sve. Kao opčinjen tim pitanjem, skoro da je bio zaboravio kako prije ulaska u kuću treba da sakrije bocu, u duboki unutrašnji džep zimske jakne.

U času kad zvona utihnuše, njuškom razmaknuli ovlaš pritvorena prozorska krila, u sobu upuza pacov. Oveći, ugojen ali hitrih pokreta, brzo oprčea cijelu sobu kao da želi njuhom i brcima da se uvjeri kako nema nikakve opasnosti za posjetioce kao što je on. U jednom trenutku zastade, skoči na sjedište stolice, potom na stol. Oprezno njušeći svaki pedalj stola, pažljivo je razgledao lampu, bocu, čašicu, pepeljaru, naočale, plastični budilnik, list papira, kovertu, penkalo, upaljač i otvorenu kutiju cigareta. Kao u nekom teatru sjenki, njegov uvećani lik kretao se na suprotnom zidu. U jednom trenutku, opazivši vlastitu sjenku, pacov u strahu ciknu i sakri se iza lampe.

“Stigao si, opet...”, reče starac pospano trljajući oči i meškoljeći se u fotelji, da se smjesti ugodnije. “Zašto se plašiš? To je samo tvoja sjenka!”

“A ti? Ti se ne bi uplašio?“, prigovori mu pacov i dalje nepovjerljivo pogledajući prema sjenci.

“Mene ne spominji! Ti si taj koji se uplašio svoje sjenke...”, reče starac zijevajući. “Stigao si, sada ste ovdje i ti i tvoja sjenka!”

“Naravno...”, reče pacov i, odobrovoljen saznanjem da mu od sjenke na zidu ne prijete nikakva opasnost, zastade nasred stola. “Ja uvijek stižem - obećanje je obećanje. Noć je sjajno započela: među otpacima, znaš, dolje, iza restorana, čeka me pravi praznik! Zamisli,

tri kriške svježeg kukuruznog hljeba, a da ti ne pričam da sam iz gomile otpadaka opet iskopao pola bifteka! I tako, sit i zadovoljan, čujem kako me vabi jedna mlada, zgodna ženka. I to obavih, kako to već muški - je li tako? - treba i... Evo me sada kod tebe, Ivane Nikolajeviću!”

“Sve si slagao!”, viknu starac. “Ti si stigao iz ove boce!”

“Nisam!”

“Jesi!”

“To je optužba! Ali mene to ne iznenađuje... Nas, miševе svih vrsta, tvoja vrsta optužuje i da pojedemo trećinu svih svjetskih usjeva. A šta sve i ovdje ne bacaju siti ovog svijeta, i to nemilice – to nije važno?”

“To je sasvim druga stvar...”, reče starac pomislivši kako bi tu temu o sitima i gladnima rado prihvatio njegov sin. “Nego, priznaj da si stigao iz ove boce!”

“Ako misliš da jesam, a ti ustani i provjeri da li jedan ovakav rasni primjerak, kao što sam ja, može ući u bocu...”, reče pacov ne skrivajući zadovoljstvo zbog dobro sročenog odgovora.

“I juče sam te vidio...”

“Gdje?”, radoznalo će pacov.

“Provirivao si između kupola Vasilija Blaženog! Htio si izaći iz boce, zaskakivao si se tako smiješno i, da znaš, blesavo si cičao...”

“Hej, Ivane Nikolajeviću! O čemu ti pričaš?”

Starac umorno odmahnu rukom, prižmiri i namršti se, kao da se s mukom prisjećao nečeg veoma važnog.

2

Ivan Nikolajević, četvrti igrač, prethodnog dana rekao je društvu za stolom da mu je dosta kartanja, i da mora u kupatilo. Ustavši, na upitne poglede ostalih on suho izgovori neka ga ne očekuju. Iza njega, u dnevnom boravku, suigrači ostadoše začuđeni. Đino i Renco, Klaudijevi drugovi, doživjeli su tu njegovu odluku kao izdaju. Đino, ljutito rasuvši špil karata po stolu, opsova prigušeno a žestoko. "Eh, da sam znao, ne bih ja ovog jutra ni izmigoljio iz mog kutka!" Renco nešto progundā sebi u njedra i nervoznim pokretom ruku raširi jedne dnevne novine - od onih o kojima Sergej, Ivanov sin, misli da su smeće. Na prvoj stranici - ogromna crna slova: *Lampeduza, invazija bez kraja?*

"Samo ti, Ivane, idi u kupatilo..."

Renco mu jetko dobaci i da oni dobro znaju da su starci, i svjesni su da im često zaklepeću proteze, ali, neka to zna on koji napušta njihov stol, mašte još imaju. Koja će im pomoći i u toj prilici: pravila igre nalažu četiri igrača, ali oni će, u inat pravilima i njegovom izdajstvu, igrati utroje.

Žmirkajući očima, samo Klaudio je ćutao.

U kupatilu, dok se mlaz vode slivao u kadu, Ivan Nikolajević odmače od ormarića za toaletni pribor svoju korpu za prljavo rublje iz koje izvadi bocu votke.

Zaključavši vrata kupatila, on stavi bocu na rub kade, još jednom provjeri jesu li vrata zaključana i poče da se oslobađa odjeće. S mukom se potom oslobodio i proteze lijeve potkoljenice koju položi na pod. Minut-dva kasnije Ivan Nikolajević, uronjen do prsa u toplu vodu, otpijao je iz boce ravnomjernim gutljajima.

“Da me neko sada vidi, ali neko nepoznat, pomislio bi da ne želim samo da se napijem, već i da sam spreman da oslušujem neki moj unutrašnji časovnik?”

Iz vode se pokatkad pojavljivao patrljak noge; njemu je ličio čas na glavu kita, čas na djelić trupa neke podmornice zaronjene tik ispod površine mora. S etikete na boci posmatrao ga je srebreni snijeg na kupolama Vasilija Blaženog; ispod crkve, stilizovanim slovima nekog drevnog pisma, bilo je napisano *Русская Водка – Vodka Russa*.

Dan prije u Veneciji je padao snijeg.

Bila je najavljena obilna kiša. Očekivalo se i znatnije podizanje nivoa vode u kanalima, ulični prodavci turistima su glasno i uporno nudili čizme i kišobrane. Voda se zaista izlila, ali tek za prst-dva.

I poče da pada snijeg. Pokrivao je grad prvo rijetkim a krupnim, vlažnim pahuljicama, potom onim suhim a gustim, sitnim poput praha.

“Da nisu već posve odrasle...”, pomisli starac lupkajući dlanom po površini vode u kadi, “telefonirale bi mi unuke!” One, Iva i Nada - studentkinje medicine. “Djede, pada snijeg! Pogledaj kroz prozor!” Tako bi rekle, nekad. On bi pogledao kroz prozor i odgovorio im da je prizor bajkovit, i neka se raduju. A sada? Lica, njihova, kad su bile djevojčice, bila su mu bliža. (“Nekom

smo bliži samo ako ga trebamo?”) Kad na njih pomisli, on sebi kaže da su to sada lica mladih, uozbiljenih žena. Koje znaju šta hoće da postignu, u životu. (One, zapravo, kažu i njemu: “U životu i inače!”)

Ne, ni njegov sin, Sergej, juče mu nije telefonirao. “Ko zna da li je iz zubarske ordinacije, u kojoj su i danju upaljena svjetla, vidio da pada snijeg? Kratko ali dovoljno da zabijeli krovove. I da svemu da trenutani mir.” Svejedno, on, Ivan Nikolajevič želio je da barem koji tren čuje Sergejev glas.

Uto se iz boce stidljivo javi gost, provirujući brkovima iza jedne od kupola Svetog Vasilija: “Tu sam, Ivane Nikolajeviču...”

Ohrabren što mu ne prijete nikakva opasnost, protegnuvši prednje šape, to isto ponovi glasnije.

“Znao sam da ćeš doći, bilo je vrijeme...”, on htjede reći pacovu u boci, ali na oči mu se poče spuštati neka magla u koju se uskoro strmoglavi, sav, i odjednom osjeti da je lagan, kao perce koje bi mogao da pokrene i slabašan vjetar.

3

Nije više bio u Veneciji, ni u kadi, ni u kalendaru godine o kojoj je u djetinjstvu i mladosti, kad je, strasno čitajući djela jednog pisca naučne fantastike, mislio da će biti fantastična za sve ljude na svijetu koji je budu doživjeli. Nadohvat ruke, vidljiv uprkos onoj izmaglici, ukaza mu se onaj martovski dan hiljadu devetsto pedeset treće: njegov otac, Nikolaj Petrovič Sorin, u sivo-bijelom bolničkom ogrtaču, sa štapom u ruci, i on, njegov sin, student, polako šetaju parkom Koševske bolnice u Sarajevu. Hladno martovsko popodne, počinje da sipi snijeg, prhak; igličaste pahulje se lijepe po granama zimzelena, klupama, pošljunčanoj stazi. Dok mu otac govori u parku, tiho kao nikad prije, da mora biti hrabar, kao što je uvijek bio - njemu, sinu, te riječi nisu jasne. On, njegov sin, jednostavno, ne zna na šta misli i na kakvu hrabrost ga poziva taj naglo ostarjeli Rus, koji, one daleke zime dvadeset i prve, bio je isplovio iz jedne dotad nevažne, male crnomorske luke; otac, putnik "čudne vrste" na jednom brodu, toliko napućenom putnicima poput njega, da su se s palube mogli, tvrdio je on, vrhom čizama doticati talasi. I, da bi bolje objasnio ono o putnicima, on kaže da su to, zapravo, putnici "čudne vrste" ili, da bude još jasnije, "putnici od nevolje". "Važnost lukama, gradovima, selima, svemu što na Planeti ima svoje ime," i to mu je govorio ponekad

njegov otac, “daju događaji iz Velike Istorije”. I sada, dok snijeg pada na park, on to isto ponavlja. Ali sada, veli, kao da se vajka zbog nemoći da bude jasniji vlastitom sinu, da bi bilo dobro da su oni, događaji, barem Kirka, koja je, sve u svemu, iako svi tvrde suprotno, bila jedna poštena volšebnica.

“Ali nisu, nisu Kirka! Ah, moj Vanja, znano je i tebi kako stoje stvari kod Homera! Ali događaji Istorije, one koju pišemo velikim početnim slovom, nisu Kirka i ne pretvaraju ljude samo u obične svinje, već ih lako preobraze u... Vanja, ti si bistar mladić, znaš ti dobro da ja, ovako govoreći, zapravo ne mislim na sve ljude. Ne, nikako - uvijek postoji jedna manjina, koja se ne predaje zaboravu i onda kada gubi. Koja je beznačajna koliko za Veliku Istoriju, toliko i za žeđ za pobjedom njenih protivnika? Ali, i takva kakva možda jeste, kakav znak u vremenu ostavlja za buduće naraštaje? Koja zna šta je pamćenje jer odbija zaborav? Koji je prva stepenica smrti? Vidim, zapleo sam se, ni na to ja nemam odgovor – o tome se muca čim se progovori. Šta znam o tome zapravo? Samo to da ne mogu zaboraviti kako me je, polusmrznutog na ulici jednog ruskog grada, jedna ruka osovila na noge, jedno koščato rame mi se ponudilo kao najudobniji jastuk, potom su se otvorila jedna vrata, jedno lice u magli moje groznice dalo mi je čaja i malo biskvita, potom masiralo moja stopala i nožne listove, bdjelo nad posteljom u kojoj sam se vraćao u život. I buncao: ‘Konj? Gdje je moj konj? Hoću mog konja!’ Zamisli, ja u krevetu, a ono lice na podu, valjda na nekoj perini! Zbog mene je upalilo vatru u peći u kojoj su bili naloženi dijelovi namještaja koji to lice ne

bi, zasigurno, uništavalo da bi ugrijalo samo sebe. Kad se prizvah, upitah ga za ime, a ono lice mi reče da to nije važno i spremi me za put i, uz ono malo hrane što je od sebe odvojilo, dade mi jednu jabuku. Tokom plovidbe ta jabuka grijala me je kao neko majušno sunce. U svjetlu tog sunca ja i danas vidim i jednog starog kovača koji mi je na mom putu potkovao konja ne pitajući me imam li novaca. U zlim vremenima svi traže zlato i novac, a on je ćutao i teškim batom udarao po željezu na nakovnju. Meni se činilo da to se ne oglašava bat, već neka zvona – koja ne vidim, ali ih čujem. Na kraju - ništa nije htio, zaustavio je moju ruku u kojoj sam držao srebrnjak, i samo mi je poželio da me prati moja zvijezda. Zvijezda? ‘Da, zvijezda, vaša zvijezda...’, tako je rekao, i glasom i očima. Na brodu sam mislio i na njega i na ono lice, a ne na neznance koji su mi onomad ukrali onog konja i ne provjerivši da li sam još živ...”

Sinu se čini da su očevi koraci sve kraći, i zebe ga iznutra, i nikako zbog snijega.

“Moj Vanja, moj Vanja!”

To starac ponavlja nakon kratkog ćutanja.

“Nije-važno-nije-važno, Vanja, sve ovo, ako hoćeš, ti zaboravi. To je samo jedna priča, obična... Jedna među milionima drugih.”

Otac to kaže glasom koji sina podsjeti na djetinjstvo, kad mu je, osim narodnih, čitao i priče ruskih pisaca, ponajviše jednog od njih. Koji je bio ljekar, i poznavao je, tvrdi otac, ljude koliko i jezik na kojem je pisao. “Jezik bi morao biti u službi istine o nama, ljudima - o svakom od nas. O svakom, o svakom od nas!” Te riječi ozare očvo lice, on nastavlja da govori,

poletno - kao da grabi od vremena koje mu je preostalo. "Priča, svaka prava priča...", to *prava* on izgovori čvrstim glasom, "jeste ogledalo jedne sudbine. A svako istinsko ogledalo nalik je mirnoj površini jezera. Zamisli na jezeru čamac, u čamcu čovjeka koji najednom pomisli da vesla treba odići iz vode, i zaustaviti se, i - kad se voda primiri - nad njom nagnuti svoje lice." Potom, najednom potišten, otac se pita kome je zapravo, osim ponekoj duši, stalo do priča. I do ogledala, istinskih - isto tako. "Samo jedno nemoj zaboraviti: jednom-ah-jednom, pokušaj da saznaš jesu li živi moj brat i moja sestra. Eto, kao zadnjem nesposobnjakoviću, svi pokušaji su mi propali, ali ti to pokušaj, naravno - ako budeš mogao."

Poćutavši, otac kucne štapom o tlo i kaže, polušapatom, da to njegov sin učini samo ako ga srce povuče. I doda, kao da ga unaprijed opravdava - ako mu to uskoro ne pođe za rukom, neka ne žuri, vrijeme je pred njim.

"Vrijeme, Vanja!"

Čuje on, jasno, kao da je samo lakat udaljen od njega, očev glas, koji mu turobno gorko ponavlja da on, Vanja, zapamti nešto, a to nešto je važno, da važnije malo šta od toga može biti.

"Dalje, budi što dalje..."

"Od koga? Od čega, oče?"

"Priđi mi bliže..."

I govori mu, sve brže, neka zapamti da oni, Sorini, imaju u sebi, porodično, neke posebne, čudne krvi. Iako je i ljekar i farmaceut, on to njemu, Vanji, ne bi naučno objašnjavao. Dovoljno će biti, da bude jasniji, ako mu veli da je to krv istrošena alkoholom pradjedova - koju

oni, njihovi nasljednici, ne smiju podsjećati, *никогда* – na sve što ta krv u sebi nosi. I on, njegov sin je Sorin, zato neka zna koliko je opasna ta krv. Neka zapamti i da alkohol tu krv može da zaputi i kroz zidove.

“Kroz zidove? Koje, gdje su ti zidovi?”

Ali on, sin tog ostarjelog Rusa, to samo zausti.

Dok otac i dalje govori, on ga posmatra. Strašno je postaran, opalih, sparušenih obraza, bezbojnih očiju, tek nalik onom ocu kojeg Vanja poznaje: bijeli mantil, naočale zlatnih okvira, sav u mirisima, kakve samo apoteke iz nekad su imale, mirisima koji svojim nevidljivim prstima šire i skupljaju nozdrve posjetilaca. “Miris – mistični podsjetnik koji u svakom od nas lako probudi davnu zvijer, radoznanu da odredi njihovu suštinu, koji im svojim nemuštim jezikom šapuću o potrebi za poistovjećenjem sa njima, i da je za taj čin potrebno da, barem načas, zamisle da su se pretvorili u one bijele porcelanske posude na kojim je znak, apotekarski, svuda na svijetu ista zmija onog starogrčkog boga ljekarstva.” (On, Ivan Nikolajević, mnogo godina potom, posmatraće takve posude u jednoj sarajevskoj apoteci, pored Sahat-kule, u koju je iz svog mjesta dolazio nekoliko puta godišnje, po one sitne sivkastobijele bobice. Od tih bobica, koje su u toj apoteci pravili prema jednom receptu, kao da ne postoje farmaceutske industrije i savremeni lijekovi, bivalo je bolje srcu žene uz čije ime, od trenutka prvog buđenja kraj praznog mjesta u postelji pa do danas, nikad nije izgovorio riječ koju inače lako prozborimo kad se tiče drugih a ne nas.)

Stazom gegucavo promiču čavke, kljunom prevrću opalo lišće ispod golog žbunja, u stranu odskoče

kad neko prođe stazom. Zaćutavši, otac krene pa opet zastane, iz džepa pidžame vadi korice hljeba, mrvu ih među suhim, papirnobljedim prstima i baca ih nedaleko od staze.

“Gle, oće, dolijeću ptice, prodorno krešte. Bože, kako su crne! I ružne su, zar ovdje nema golubova, ni vrabaca?”

Ćuje svoje rijeći Ivan Nikolajević, i oćeve. Kojim mu objašnjava da tamo gdje ima ćavki i gavranova, u njihovoj blizini nema manjih, slabijih ptica.

“Možda i nisu toliko ružne, kaže otac. Ako zaista jesu, možda je to zbog dugog, zaoštrenog kljuna i boje perja...”

Sin na to veli da nikad nije volio ni da ih vidi, još manje da sluša njihovo kreštanje, ali pomirljivo doda kako, eto, nisu lijepe.

“Jeste, sine, ljepši su galebovi. Pratili su onaj brod, davno, na Crnom moru, kao da je za bića koja lete svijet uvijek isti, neizmijenjen prizor – nije im važno šta je na tlu, zemaljskom...”

Otac opet ćuti, gleda na svoj rućni sat, na ćije staklo padne pokoja pahulja, suha, iglićasta – koja nijemo porućuje da je studenije. Potom se trgne, kao iz nekog drijemeža, i opominje sina da ne zakasni na voz.

“Ima još vremena, oće, do polaska posljednjeg voza za T. Ne, ništa to nije ako se kući vratim kasno.”

Otac ubrzava korak, ali odjednom zastane, pokazujući prstom na jedan cvijet koji viri ispod snijega.

“Visibaba...”, kaže njegov sin.

Na kapiji bolnice opet zastanu, otac mu kaže da ne zaboravi ono, o pacovu: svaki ćovjek ima svog paco-

va, ne nosi ga ni u džepu, ni u duplom dnu šešira kakav koriste mađioničari, ni na ramenu kao što čine putujući cirkusanti sa svojim majmunčetom ili ara papagajem, već ga ima – “ah, zna se gdje.” Potom stoje, dugo, i ćutke. Starac se iz ćutanja trgne, kao opečen. I zamoli sina da ga podsjeti o čemu mu je govorio, zapravo.

On veli ocu da je govorio tako-i-tako, o pacovu, majmunčetu i papagaju vrste ara. “U životu nam se dešava previše slučajnih stvari...”, kaže otac usporavajući hod. “Mogao sam i ja da se nađem na strani pobjednika, u onom ratu, ruskom ili sovjetskom, svejedno, ali građanskom svakako.” Oborivši pogled, starac lupka štapom o tlo, pa veli da ima ratova i ratova, ali nema gorih od onih između braće. I šapuće mu na uho da je tako bilo i ovdje, u ovoj zemlji, samo što su tom ratu poslije nalijepili druge atribute. “Jezik pobjednika pun je atributa, onih za široku upotrebu. Ali, rat koji se završio prije osam godina, ispod-ispod, ovdje je bio i građanski, da znaš!”

Ivan Nikolajević se ponekad pitao je li i to bio samo djelić duge, isuviše duge priče, u kojoj su očev ruski period i njegov bijeg iz domovine, samo jedan detalj. Važan je, možda, samo njen epilog? Kome je zaista poznat i ko bi o epilogu trebalo da sazna? I ovaj, kao i cijela priča, sva u djelićima, ponekad sitnim kao da su insekti koji nemirno letuckaju tamo-amo, naseljen je mnogim *может быть*.

Onda-onda, iz Istambula ili, kasnije, iz Aleksandrije – možda je trebalo da se otac zaputi za Ameriku, ali slučaj je htio da upozna njegovu majku, kćerku trgovca na veliko, De Arnolfija, koji je trgovao tkaninama

između Rijeke, Beča, Pešte, Istambula i tog velikog egiptaskog grada, kojeg se on, njegov sin, sjeća po mirisu mirte u vrtu jedne savršeno bijele kuće i linije horizonta koja dijeli nebo od mora. Da se onomad našao među pobjednicima, sve bi bilo drugačije?

“Ah, oče, u tom slučaju ne bi bilo mene, ti ne bi susreo moju majku!”

Ali on to ne želi da kaže tom strašno postaranom Rusu. “Ima li koristi, ikakve, od promišljanja smisla slučaja, bilo kojeg i bilo kakvog? I koliko je slučaj u uzrocima svega što je u tom stoljeću pokrenulo milione ljudi u akcije dotad nezapamćene?”

Izvadivši primjerak “Oslobođenja” ispod ogrtača, otac ga tutne sinu u ruke. Prvo se pogasi očev glas koji mu savjetuje da se što prije vrati na studije, u Beograd, i neka ne brine za njega, zatim nestaju očeva silueta sa štapom u zavjesi od rijetkog snijega, staza, drvored, čavke, kapija, portir koji se čudi pozdravima na rastanku dva čovjeka - “reklo bi se na ruskom?” - potom i on, Ivan Nikolajevič.

Uto se otac, malo veći od lakta, pojavi iznad kade. Ostavši zakratko da lebdi u nekom, njemu čudnovatom *между* kao neki anđeo sa fresaka - “rub kade je tlo? plafon je nebo?” - poče da se rastapa kao likovi i stvari u onom ogledalu u kupatilu - zamagljenom, bez okvira. Kad otac iščeznu, on začu nečiji šapat, ipak dovoljno čujan: “To je, dakle, stvarni kraj ‘istorije jednog putovanja’?”

“Glas - ali čiji? Očev?”

Ili je još neko načas bio oživio u njemu, Ivanu Nikolajeviču, neko ko dobro zna kako je jedan ljekar i pi-

sac ruski u podnaslovu odredio svoju pripovijest u kojoj dječak Jegoruška putuje stepom a “karuce su jedne od onih pretopotopskih?”

“Ah, to može biti samo, samo...”

Uto na pervaz prozorčića kupatila sletje galeb i, uzevši koricu hljeba koju svakog jutra, uprkos rođakovim prijekorima, Ivan Nikolajević ostavlja na isto mjesto, široko zamahnu krilima i odletje.

“Ivane! Još si u kupatilu?”

Taj glas, koji odjeknu brižno, bio je i glas Klaudijevo straha od smrti u zatvorenom i, njemu još strašnijem, zaključanom prostoru? Šta je Klaudio doživljavao, na jednom “strašnom mjestu”? *Lugò terrible - ужасное место!*

“Toliko strašno da Klaudio već godinama ne podnosi ni zvuk ključa u bravi?”

“Još sam u kupatilu, Klaudio!”, javi se on rođaku, najednom vedro, kao da je sa sebe upravo zbacio teret onih malopredašnjih pitanja.

“Izađi, Ivo, molim te!”

“Još samo malo...”

Ivan Nikolajević napregnu sluh – rođak se već udaljio od vrata? Kad opet povuče iz boce, pacov mu obješenjački namignu iza jedne od kupola Svetog Vasilija. Namjeravao je reći starcu u kadi da imaju mnogo vremena, njih dvojica, pacov i čovjek koji ga je prizvao?

Zapitkivao se dugo ima li smisla da kaže pacovu da je onda-onda, u vozu za T., čitao članak o smrti Josifa Visarionoviča Staljina, toliko dugo da se voda u kadi poče da hladi, sve više i više.

“I ne samo njemu, pacovu. Bilo kome!”

Pitao se ima li smisla da bilo kome priča o svom sinu, njegovoj porodici, o svojoj majci i svojoj maćehi, o očevom bratu i sestri, o gradovima u kojim je živio i u kojim je mogao da živi a nije, o sreći čovjekovoj koje ima-nema, o sudbini na koju ne možemo uticati ali je, možda, uprkos istini da živimo u neznanju o njoj, ipak možemo odgoditi svejedno što ima časova u kojim pomislimo da njoj pripada i onaj trenutak usamljenosti u kojem nam se učini, makar to bilo u prosjevu misli koje se kreću između tmica i svijetlih polja svijeta, da smo zaista gospodari vlastitog života? Ili je, ona, sudbina, i onaj tren u kojem moramo odlučiti da li ćemo negdje zauvijek otputovati? Ali, ko zna, možda je dovoljno da se pomiješamo s turistima koji dolaze u Veneciju, i ponavljamo za njima: *Bello! Beautiful! Sehr schön! Kirei na! Hermoso! Красиво!*

Toliko papagajski, da sve, na ovom mjestu, zaboravimo i o sebi, i o drugima? Ili je dovoljno da i to naše bazanje po Veneciji razumijemo kao da je neki slučajan izbor kojim se odgađa, makar i za pedalj vremena, dan onog putovanja? Onog sa kojeg se niko ne vraća. Ali, prije tog dana, on, Ivan Nikolajevič, zaista mora da napiše jedno pismo.

Prenuše ga udarci po vratima kupatila. Tupi, umorni, slabiji od prethodnih.

“Stižem, Klaudio, stižem...”, reče on, s olakšanjem.

4

“Kad progovore sjenke, tada se njihovi slušaoci uzalud osvrću oko sebe? I oni koji su sigurni da su im poznata mjesta iz kojih stižu njihove riječi?”

Ko to zapitkuje Ivana Nikolajevića?

On ne zna ko je to, ali ga čuje kako mu veli da u tome postoji i jedna varka: ne stižu do njega riječi sjenki, već njihov eho. I da on, koji sluša te odjeke, mora da se zapita o zidovima o koje se odbijaju. Ivan Nikolajević bi da zausti - “ah, tako rado!” – neka mu taj neko prije svega objasni čijih je to riječi odjek i, kad su već zagazili u nimalo mirne vode takvih pitanja, neka mu bude jasno da bi on žarko želio da sazna sve o tim zidovima.

“Gdje se nalaze, koliko su debeli, koliko visoki? I, prije svega, zašto ih taj neko spominje? Ne misli valjda da se nalaze...”

Ali tada se iznova javi onaj smijeh, potmuo i podrugljiv, pa on odustane od takve namjere.

“Zašto ne ugasiš svjetlo? Bolje se osjećam u mraku...”, javi se pacov.

“Neka... Hoću da te vidim...”, reče Ivan Nikolajević.

“Ne sviđa mi se svjetlo, nikakvo!”

“To je samo tvoja sjenka...”

“Šta je sjenka?”

“To sam ti objasnio već dva-tri puta, a ti zapeo,

opet: šta su sjenke...”

“Zaboravio sam... Mene zanima samo ono što je sada.”

“Svejedno, sjenka si uvijek ti koji se sjenke plašiš i od koje bi da pobjegneš.”

“Znaš šta – kad bolje razmislim, vidim da mi ne trebaju ni sjenke, ni objašnjenja o njima...”

“To uzalud govoriš. Kad na nas i stvari u nama i oko nas padne svjetlo, sve je uzalud. Nema odbrane!”

“Ne volim svjetlo, na svjetlu se javlja onaj drugi, veći i zubatiji od mene...”, pobuni se pacov pokušavajući da se sakrije iza postolja lampe.

“Evo, sada više nema tvoje sjenke. Zauzeo si dobar položaj...”, reče Ivan Nikolajevič osjetivši neobjašnjivu potrebu da svom gostu objasni problem koji ga muči.

“Sjenka zavisi od mjesta na kojem si ti i pozicije izvora svjetlosti”.

Pacov se zamisli. Počuti zakratko i, čim se pomaknu, ciknu uplašeno.

“Jao, evo je pored mene!”

“Aha-ha-ha!” starcu se ote kikut.

“Budi ozbiljan! Najbolje će biti da ugasiš svjetlo... Ja ću ostati na mom, a ti na tvom mjestu. Sit sam, zapravo osjećam se dobro, to mi poručuje moj puni trbuh i sada me poštedi te tvoje svjetlosti!”

“Niko nije pošteden od pojave drugih, niko...”

“Čekaj, govoriš toliko zamršeno da mi sada ništa nije jasno!”, pojada se pacov plašljivo pogledujući čas prema zidu, čas prema površini stola.

“Ne, ne može ni da ti bude jasno...”

“A tebi je, naravno, sve jasno!”, kliknu pacov pa pomače zubima onaj list papira i penkalo. “Sa svim ovim stvarima koje normalnim stvorenjima, kao što sam, na primjer, ja, ne služe ama baš nizašta, ti si pametniji od drugih?”

“To da nisi dotaknuo, nijednom više!”, viknu starac. “To je pismo... Jedno veoma važno pismo!”

“Pismo? Ne znam šta je pismo, vidim samo jedan prazan papir koji bi svaki normalan miš pojeo samo ako se nađe u nekoj grdnoj nevolji... Ne boj se, ne bih ga ni gricnuo!”, zajedljivo reče gost Ivana Nikolajevića.

“Ćuti, barabo! Šta ti znaš šta su pisma, pogotovo ona nikad napisana!”

“Ne srdi se, ako ne znam – neću ni da znam...”, reče pacov pa obješenjački gricnu koverat na stolu. “Čemu služe ovakve bljutave stvari?”

“To... To...”, uzbudi se starac. “To da nisi više ni pokušao! Pisma se ne stavljaju u oštećene koverte... Šta bi rekao primalac?”

“Primalac? To je neko živo biće ili sjenka?”, reče pacov.

Starcu u fotelji se učini da je glas njegovog gosta ipak iskren. “Iskren koliko i ćutanje u koje obojica na jednom zapadosmo?”

5

Dovoljno je da sjenke iz malih nekad-svjetova ožive pred pogledom na papir – ah, čudan li je taj autor, pismo još uvijek nije napisano! - pa da penkalo u ruci autora pisma zadrhti pred navalom pitanja. “Tako ili slično govori lik iz jedne drame... Čije? Nije važno!” Njemu, Ivanu Nikolajeviču, u takvim časima pred onim praznim listom se čini da se oslobađa, makar i trenutno, samo njemu vidljivog tereta, i rado bi da na dnu nenapisanog pisma ispiše jedan *post scriptum*.

“Kakav bi bio? Najčudniji *post scriptum* na svijetu? U kojem bi stajalo da su najdublja pisma ona koja nikad nisu napisana?”

Ali, čim on to pomisli, opet se neko zacereka, toliko glasno da on jedva razabra poruku koja mu kroz taj podrugljivi cerek stiže o ruci koja piše P. S. nenapisanom pismu. On misli da ništa kao podsmijeh ne daje oštrinu riječima, pa tako i toj poruci i, pogotovo, njenoj kratkoći pa Ivan Nikolajevič, razljučen, tada samo opsuje onom glasu. Onako, sve po spisku – kao rudar kad vidi platnu listu na kraju mjeseca ili zagriženi navijači fudbalskom sudiji. (“Nedjelja je čudan dan...”, govorila je nekad ona koje više nema. “Pogledaj uokolo, Ivane, pa ćeš vidjeti da većina ljudi otvara ventile u sebi, kao da su pretis lonci! Neko ga otvori pa se nalije alkoholom, neko ode na utakmicu, neko... Ah, ne znam! Možda se

to meni samo čini?“) Ne, on tada nema u sebi volje da objašnjava nikom, a najmanje onom cerekalu da će on ipak napisati ono pismo, jednog dana a možda i uskoro. On pomisli i da nikad se ne zna šta noć donosi ali se zna da ima jutara u kojim se razvedrava, sve, pa tako i vidik u protekle dane i godine.

“A ruka? Biće ona ista koja je namjeravala da napiše onaj *post scriptum*?”

On tada začuje smijeh, prigušen, toliko prigušen da mu se učini kako bi onaj nevidljivi mogao prsnuti. Od cinizma ili od podrugljivosti? Potom, kao da diktira, glas mu saopšti kakav bi trebalo da bude sadržaj onog *post scriptuma*: “Ni debeli zidovi kuća nisu u stanju da prikriju sjenke Istorije u Pokretu. U toj istoriji, u kojoj ti, Ivane Nikolajeviću, tražiš mjesto za sjenke iz malih nekad-svjetova, nema mjesta za njihove sudbine.”

“Čuj ti – koje već može biti tvoje ime? – ja mislim da to što trabunjaš zaista je nevjerovatno! A zna se i zašto - nevjerovatno je zato što je nelogično, i što očigledno hoćeš da uništiš tako jednostavnu želju jednog čovjeka koji bi samo da napiše jedno pismo. Za to pismo sve je spremno, i papir, i penkalo, i koverat koji, njemu je znano, suvišan je ali, kad je već na onom stoliću, neka ga tamo. Ako ne bude od slova na papiru, neka bude barem od zamršenog prediva glasova i slika! A kakvo bi moglo biti nego takvo, zamršeno?”

Gorko mu je, i ne samo na jeziku, od tog nijemog odgovora onom nevidljivom.

“Zašto da ti popustim? Ako zatreba, u ono predivo mogu upresti i nit o zidovima. Neka bude jasno svakom kome to nije jasno: zidovi su neprozirni, dakle

stvarno su takvi i u Veneciji, i u Moskvi, i u Splitu, i u Mostaru, i u B., i u Sarajevu, i u T., i u Beogradu, i u Červinjanu, i ko zna još gdje. Dakle, ti – kako se već zoveš? – trebalo bi da znaš da o takvim stvarima tako podrugljivo može da razmišlja samo neko...”

“Neko ko je – *matto, cymacueduuuū*, lud?”

Glas to ponovi jače nego trenutak prije.

Ivan Nikolajevič, utonuo u ćutanje mada voljan da kaže da tako razmišljaju samo oni kojima je svaka dubina jedna nepoznanica, odjednom zaželve da se požali svom ponoćnom gostu koji se plaši vlastite sjenke, neka mu barem on, u tom času, kaže nešto utješno, ali vlastiti glas, treperavo zapleten, izdavao ga je što od popijene votke, što od drhtavice zbog koje je namicao pokrivač naviše, sve do usta. Ali toj drhtavici pokretači nisu votka (“zar ne bi trebalo da grije?”) i one zmijice hladnoće koje se noću sve češće probude (“starost ima svojih zmija, naročitih?”) i puze mu od stopala prema vratu, vijugavo, nezaustavljivo, od kojih se on ponekad brani ne samo ušušavajući se u postelji i svojim dahom koji je, činilo mu se, upumpavao pod pokrivač, već pogled, njegov – prema zidu.

A tamo se pojavila sjenka jednog rudara, sa šljekom na glavi i krampom u ruci, i Ivanova. Pozdravi – “sretno, sretno” – odnekud stižu, umnoženi. Sjenka - ime joj je Hamid - veli mu da se drži dobro za rukohvate u dizalu kojim će se spustiti u rudnik, potom ga opomene da bolje stavi šljem i na ovom odmah upali svjetiljku. Ivan Nikolajevič, tek diplomirani inženjer, u taj rudnik uglja dolazio je i prije zaposlenja u B., kao student, ali to su bile posjete koje su bivale završene

tokom jednog prijepodneva, za kojih bi, istina, koji put promolio nos u jedan ili dva nivoa ispod zemlje. Dok se spuštaju prema posljednjem nivou rudnika, on svaki čas, kroz cijuk čelične užadi, zapitkuje Hamida da li su stigli, a ovaj, smiješeći se mladiću koji se grčevito drži za rukohvate dizala, veli da nisu. "Ima još do dolje, družo Ivane. Tako vam je u rudniku, sigurno drug inženjer zna da nikad se ne zna koji je posljednji nivo podzemnog kopa. Ako uglja ima, kopaj u dubinu!" Poigravaju svjetiljke na šljemovima, čudno plešu sjenke dva čovjeka koji se spuštaju u srce zemlje. Sjenke nestanu brzo, kao što su se i pojavile.

Ipak, prije nego što se raspline, sjenka onog rudara mu šapne da niko ne zna šta je dan ako se nikad nije spuštao u duboku, vječitu noć zemlje. On zna da mu u životu, stvarnom, Hamid o tome nikad nije govorio.

Njegov gost, u sobi one visoke kuće u Veneciji, odjednom se uzvrpolji na stolu i počeo da ispruža brke prema slici onog zmaja koji plazi svoj račvasti jezik.

"Ko je to?"

"Ne znam ni ja...", reče starac, mrzovoljno.

"Svaki dan buljiš u to biće a ne znaš ko je?"

Ne, nije imao volje da svom gostu objasni kako je tu lampu sa zmajem račvastog jezika zatekao u sobi koju mu je Klaudio odredio u toj kući, ni da njegov rođak koji o tom predmetu, koji je naslijedio sticajem okolnosti, zapravo ne zna ništa, osim da je kineska, i nije bezvrijedna, ali on je star, previše, da bi ispitivao njenu vrijednost idući od jednog do drugog antikvara, još manje da mu kaže kako on, Ivan Nikolajević, o zmajevima ipak zna nešto, možda jedan trun samo, ali zna. Ne, on nije

imao volje ni da svom gostu objašnjava koliko je sve od predmeta u toj sobi odvojeno od njega, od ćebeta kojim je pokriven i fotelje na kojoj sjedi – od svega, mrsko bi mu bilo da nabraja i svaki dio namještaja. Samo onaj pribor za pisanje, samo onaj list papira, iako prazan, samo to njemu pripada, i ništa više.

Istina, ponešto o zmajevima on je saznao slučajno, jer ni truna tog znanja ne bi bilo da jednog novembarskog jutra devedeset prve nije prekoračio prag jedne obučarske radnje u Mostaru.

“Gdje si odlutao?”, javi se pacov, mrzovoljno.

“Baš te briga!”

6

Nikad prije onog jesenjeg jutra Ivan Nikolajević nije otvorio vrata male obučarske radnje, u jednom od sokaka na lijevoj strani Neretve. U polutami, pod nisko spuštenom sijalicom, za radnim stolićem sjedio je stariji čovjek, pogrbljen, naočale navrh nosa – u narodnim pričama bi dodali: sijed kao ovca - koji mu otpozdravi i rukom pokaza prema jednoj štokrli. Neka sjedne, i polako mu objasni zašto je došao. “Polako – jer vrijeme nije onaj propuh koji se javi dok otvaramo vrata.”

Jeste, zbunjivala ga je ta obučareva misao – neočekivana? “Svi mi koji imamo nekakav papir, potvrdu o stečenom znanju gledamo na rukotvorce sa neke naše visine?” Vraćala mu se, i kasnije. “Vrijeme nije propuh?” Onomad, u toj obučarskoj radnji, on odjednom osjeti potrebu da upita tog pogrbljenog starca šta je, uopšte, vrijeme. Ipak se suzdrža i reče, vadeći iz platnene torbice dva para sandalica, tako-i-tako – i da su drage, baš te, njegovim unučicama. Kupljene su u Grčkoj, ljetos, ali na oba para se otkacio po jedan kajišić. Snaha, pospremajući ovih dana ljetnu i provjetravajući jesenju i zimsku odjeću i obuću, reče da joj je žao da baci te sandalice, od prave su kože, pa ga je zamolila da potraži nekog obučara. (Ne reče, naravno, da je čuo kako snaha veli Sergeju da bi idućeg ljeta opet rado ljetovala tamo, mož-

da u nekom drugom grčkom mjestu ali svakako na toj obali. “Ali samo mi...” Dakle, bez njega, svekra.) On, znajući za taj dućan – skoro svakog dana prođe tim sokakom – pomisli da ne treba ići dalje i eto ga tu, kod majstora. To isto on ponovi i obučaru.

Uto starac ustade, protegnu ruke, primaknu svoj tronožac mjestu na kojem je sjedio Ivan Nikolajevič i ponovi, sjedajući, da zaista ne treba ići dalje. Ovdje, i ne samo u ovom gradu, otišlo se predaleko. Toliko predaleko da on, koji ima oca starog godinu manje od stotine – starca služi vid ali sluh malo ili nikako – kad su na televiziji vijesti o ratovanju Hrvata i Srba po Slavoniji, mora ocu, vlastitom ocu da laže pa mu veli da to nije kod nas već u nekoj dalekoj zemlji. Ne bi on, eto, da se starina preseli na Ahiret u brizi za onima koje ostavlja, a ostavlja nas pomiješane. Potom je slijedila njegova priča ko je od njegovih, iz uže i šire porodice, za koga udat i oženjen. To je priča duga – a kakva bi mogla biti u ovoj zemlji, već takva? - puna i nemuslimanskih imena, a ima i jedno mađarsko.

“Da to Alah nije htio, ne bi toga ni bilo...”

Ivan Nikolajevič na to ne reče ništa - nije znao je li to, o Bogu i njegovoj volji, zapravo bilo pitanje. Obučar izvadi tabakeru i ponudi ga cigaretom bez filtra. Neka zapali jednu sa njim, makar i ne bio pušač. Ne, nije mu bilo do toga da tom zanatliji, čiji pogled je mirovao na okrugloj glinenoj pepeljari punoj opušaka, odbije ponudu, ni da mu objašnjava da od odlaska svoje supruge – onog za sva vremena, što ipak zvuči drugačije negoli ona prava riječ – nije zapalio ni jednu jedinu cigaretu. I dim ga je podsjećao na sve dane u onoj kući, u

B.. Ali, u toj maloj radnji, u kojoj su se u mlaki slatkasti vonj sjedinjavali mirisi ljepila, boja i kože, i onaj pritajeni zadah nošene obuće u policama, on osjeti potrebu za jednom cigaretom.

Obučar mu najednom ispriča san koji mu se ponavlja.

Tako-i-tako, sanja on sebe u nepoznatom gradu – svi su mu, i inače, nepoznati osim ovog u kojem živi. Sve u svemu, ništa neobično, ljudi kao i svuda, vrljaju tamo-amo, svako za svojim poslom ili onako, da im vrijeme prođe; ima i dućana, i kuća raznolikih kao i svuda na dunjaluku, i drveća, i sve to izgleda normalno, uobičajeno. Ali, u njegovom snu, na onaj grad najednom padne neka grdna magla, gušća od pekmeza, prst pred okom se ne vidi. Nastane pometnja, niko ne zna kuda ide već baulja naokolo, a svjetla niotkud. Ona pekmez-magluština nekako se počne razilaziti – kako i zašto, to pripovjedaču nije bilo jasno - sve postane vidljivije ali grada više nema, samo pustoš, gola ledina posvuda. A na ledini kleče ljudi, žene, djeca. “Pred kim? Kleče pred aždahom! Pravom pravcatom, opružila se po onoj ledini kao da je na plaži - samo joj sunco-bran fali, beštiji! - suklja joj plamen iz nozdrva, isplazila račvastu jezičinu, nalik zmijskoj. Ipak, dragi Alah učini da se tada probudim, dlanom opipam moju postelju i velim sebi da je dobro što svaki san ima svoj kraj.”

Ne, obučar ga ni jednom jedinom riječju ne zapita šta on, slučajni mušterija, misli o njegovom snu. Samo ustade, ugasi opušak i reče da će sandalice popraviti do sutra u podne.

Tog jutra u obućarskoj radnji Ivan Nikolajević se

sjećao i onog proljećnog dana, dok mu se gubila svijest pod narkozom, i kasnije, u noći, kad je shvatio da mu je amputirana noga, ali o tome nije pričao nikad, ni Klau-diju. Dugo bi tada razmišljao o obučarevom snu. Prije nekoliko godina, u jednoj od venecijanskih biblioteka, on zatraži knjigu o zmajevima.

“Baš o zmajevima?” Mlada bibliotekarka se nasmiješi, uključi kompjuter i preporuči mu jednu knjigu simbola čije je jedno poglavlje detaljno posvećeno zmajevima. S tom knjigom u ruci, i mnogim pitanjima, on dočeka zoru.

Zmaj, “krilata zmija”, na Istoku je pozitivna, nebeska moć, a na Zapadu je razorna moć i zlo. Vaza u sobi je kineska – kineski zmaj je neki drugačiji zmaj? Jeste, on je duhovna moć, životvorna sila i duh promjene. Ne, ni riječi nije našao o zmaju u islamu. O simbolici zmaja u hrišćanstvu našao je obilje podataka. I da je zmaj izjednačen sa “starom zmijom” Adama i Eve, zmijom iskušenja, poslanikom najvećeg neprijatelja tvorca svijeta. Na jednoj ikoni arhandeo Mihailo ubija zmaja. To je pobjeda svjetla nad tamom. U snu onog obučara zabrinutog pred dramom urušavanjem svijeta u kojem je živio, javljao se samo zmaj. U tom snu nema konjanika s kopljem u ruci, koji, dok se pod njim uvija umiruća beštija, gleda prema širokom morskome horizontu oblivenom plavetnilom iz radionice nepoznatog vizantijskog majstora. Negdje pred zoru sve misli mu se pobrkāše, i knjiga mu se sama zatvori u ruci, ali jedna misao, koja mu se javila na onoj lelujavoj bjeličastoj liniji jave i sna, izdvoji se u svojoj jasnoći – o knjigama i dobru. “Knjige postoje, stvarne su - ali su nemoćne,

kao što je nemoćno i svako pamćenje, baš kao što je nemoćno i dobro...”

Onaj glas onomad mu se ne javi. Samo zato što i glas ponekad zapadne u san?

“Ti si stvarno negdje odlutao!”, prozbori pacov.

“Ne trabunjaj!”, odvrati on osorno. “Šta ti znaš gdje se ko nalazi... Miruj tamo i ćuti!”

“U redu...”, složi se njegov gost. “Ti misli svoje a ja ću moje misli!”

“Najbolje bi bilo da ih svako misli u svojoj kući...”

Pacov na to samo cijuknu, ravnodušno, kao da se ove riječi Ivana Nikolajevića nisu ticale i njega. A Ivanu Nikolajeviću se opet javi misao na oca. “Kad su mu ukrali konja, kako je stigao do one male luke na Crnom moru. Pješke? Ili konjskim saonicama? Noću ili danju? Neko od njegovih saputnika ipak je zapjevao, uprkos svemu – ratu, smrti, sudbini?”

I začudi se toj pomisli koja mu se iznova javila u toj staroj visokoj kući.

7

On opet začu smijeh, potom mu glas reče da kuća nije njegova.

Ni ova u Veneciji, ni ona u Mostaru. Od one mostarske ostadoše samo dva zida, među kojim - nekim čudom? – rastu dva šipka. Tako on pomisli onomad, dok je pospremao pismo koje mu je bio poslao jedan komšija iz Mostara. Uz pismo nije bilo fotografija, da i on vidi ta stabla koja se okite krupnim, nabreklih plodovima. Bila je samo ponuda, nekoliko nevješto napisanih rečenica kojim mu se onaj komšija nudi za kupca kuće, bolje reći građevinskog zemljišta. Komšija, svjestan da je kuća nekad prije vrijedila mnogo više, nudi toliko-i-toliko, uz upozorenje da bi opština mogla proglasiti svojim sva zemljišta na koja niko ne plaća porez. Mogu se i cjenjkati, nema on ništa protiv. On bi na tom mjestu sagradio jednu jednostavnu kafanicu. Mjesto nije loše, turista je sve više. Posebno ljeti ih ima, a kad prigrije ono mostarsko sunce – svako potraži hladovine i kriglu piva. Uz pismo je i punomoć, u kojoj je sve jasno – crno na bijelom. Dovoljan je njegov potpis, ostalo će odraditi advokat. Komšija veli da će pare uplatiti odmah, neka mu samo pošalje neki račun.

Nije se cjenjkao, a nije o tome govorio ni Sergeju, ni snahi. Jedanput, samo riječ-dvije Klaudiju, lakonske, uz molbu da uplata za prodaju kuće stigne na rođakov

račun u banci. Zamolio ga je za njegov. Klaudio, takav kakav jeste, predusretljiv, odmah mu je izdiktirao broj svog računa u banci. Ali nije izdržao a da ne kaže Ivanu da je iznenađen onom niskom ponudom i da mu se čini da to nije kupoprodaja već nekakva neslana šala. “Kuća, ma kakva da jeste, ipak je kuća! Zar mi nisi govorio da je od kamena i da je na lijepom mjestu?” Ne, nije mu bilo do objašnjavanja Klaudiju da njemu ta kuća, iako je kupljena od novca koji je dobio za onu u B., ništa više nije značila. Samo mu reče, posve mirno, da ratovi ipak nekome - a tih *nekih* je zapravo mnogo! - i nečemu služe. (To je njemu jasnije negoli način kojim je komšija došao do njegove venecijanske adrese. Nakon rata, Sergej i njegova žena samo su jednom bili u Bosni, ali ne u Mostaru već u Sarajevu. Tada su uspjeli da predaju dokumente za Ivanovu penziju, a našli su i jednog poznanika koji je pristao da je prima na svoju adresu i jednom godišnje šalje u Italiju.) I da on, Ivan, o kupcu zaista ne misli ništa loše. Naprotiv, tokom onog kratkog perioda života u Mostaru, iskazivao se kao predusretljivo lice. Da, bilo mu je iskreno žao kad je saznao da je inženjer u penziji, Ivan Nikolajević, udovac. I na ručak su ga ponekad pozivali, mada je on nerado i rijetko pristajao na njihove pozive.

“Ona kuća u Mostaru – to je, Klaudio, jedna završena priča!”

Istina, pitao se pokatkad jesu li oni šipci preživjeli “promjene”? Još su tamo, na svom mjestu? Ako tamo više nisu, neko ih je možda presadio? Ili, jednostavno, posjekao? Iz potrebe ili da napakosti vlasniku?

“Ne znam, možda je tako bolje?”, izgovorio bi

on tako, noću, za svojih besanica. A to, da zna nešto drugo, on drži u sebi, samo u sebi – ni glaska o tome, ni sebi samom. To da bi svaki čovjek, u starosti, morao da isprazni svoju kuću i, kada u toj kući ne ostane ništa, ni jedna stvarca, starac treba da sjedne na pod jedne odabrane sobe i... “Sve ostalo bi moglo da uslijedi, kao u živom životu, koji ipak nikad nije varka! Samo od sebe?”

Glas mu na to veli da ne razbija glavu uzaludnim pomislama, uz to – on, Ivan, kuće nema. Ipak, glas je radoznao – kopka ga šta je ono “sve ostalo” u mislima Ivana Nikolajevića. Zapitani mu tada odgovori da on ne misli na neku određenu, stvarnu kuću. Dovoljno mu je da zamisli neku, i gle – on je lako i sagradi, kao u snu. Važno je da on može potom da je isprazni. I u takvoj može da se upali svjetiljka, nasred one sobe, da se započne razgovor sa sjenkama.

“Razgovor, sa sjenkama? U toj sobi bi bila samo tvoja i ničija više!”

“Ah, šta ti znaš o sjenkama? Ništa!”

Tako on, u trenucima u kojim mu se javi glas – a katkad mu se učini da nije samo jedan, već umnožen – on iz sebe izbac i takav odgovor, odlučan i drzak. Potom mu je svejedno šta glas misli, i ne samo on – već, naravno, i njegova sabrača: ne, nije moguće da je taj glas jedan i sam na svijetu! Njemu je i tada jedino važno ono, njemu istinski blisko osjećanje – toliko istinsko da ga osjeća kao kravatu ili košulju na sebi - da se nalazi u teatru u koji može ući samo jedan gledalac ali taj nije samo to, već je i učesnik, njemu se čini, jedine stvarne predstave na svijetu. Niko u toj predstavi nije i ne može

biti pravi glumac, jer na sceni tog teatra svako igra sebe, a onaj ko igra sebe nema pravo da kaže: "Ah, to beše san, to beše san, sutra je novi, čujte, novi dan!" - kao što ih je, na daskama jednog lokalnog pozorišta iz nekad-bilo, duboko u Bosni, izgovarao mladi amaterski glumac i režiser Ivan Nikolajević.

Posljednje riječi glumca na sceni gutali su zvuci široko razvučene harmonike iza kulisa i zaglušni pljesak gledalaca među kojima je uvijek bilo i onih grubih, rudarskih dlanova. To, na sceni, sluša Tanja, i čuti – didaskalija je jasna, glavni ženski lik ne treba da prozbori, čak ni jedno jedino "ah". U publici, u naručju Hamidove žene Zejnebe je i Sergej, tada još dječaćić, burnim aplauzom prenut iz sna. Na njenoj drugoj ruci je njihov sin, Galib. I on je prenut iz sna, odmah traži Sergejevu ruku. Slika je jasna, i ona napolju, u hladnoj zimskoj noći u kojoj on osluškuje neke vedre glasove i škripu snijega pod nogama, i ona u *Kasimi*, koja vonja po mezi od osušene ovčetine i junetine, kuhanih jaja i kiselih krastavaca, po rakiji i pivu na dugim stolovima za kojim sjede glumci, njihova rodbina i prijatelji. On čuje jasno kako mu Hamid polupijano šapće na uho da je drug inženjer te večeri bio neko drugi. Ne bi ga prepoznao ni po čemu, samo malo-malo i to po glasu kojim je izgovarao neke, rudarskom uhu, mutne rečenice. Ivan mu veli da ga, barem izvan rudnika, ne oslovljava tako. Neka ga zove po imenu, to je dovoljno. "Pusti to, druže inženjeru! Ona harmonika... Ah, harmonika!" On, Hamid, eto, ponajbolje je razumio harmoniku. "Da bi je slušao, druže inženjeru, čovjeku ne treba mnogo škole – dosta su mu i tri-četiri osnovne, i srce!" Kad bi se on,

Hamid, pitao – mada ga, istina je, niko ni za šta ne pita – on bi, eto, u trbuh tog instrumenta stavio vlastito srce.

Začuju se tada još dva-tri akorda harmonike, u prozoru kasine vidi se ulična svjetiljka oko koje se roje pahuljice, i sjenke počnu da se gube.

Hamid je umro prije odlaska u penziju “druga inženjera”. Na sahrane rudara odlazio je cijeli gradić. I na Hamidovoj dženazi bilo je svijeta, mnogo. (Kako su godine prolazile, na Ivana je sve veći utisak ostavljalo ono jednostavno muslimansko predavanje zemlji do juče živa tijela: tabut od jednostavnih dasaka, čaršaf i kratka, njemu nerazumljiva, molitva na arapskom.) Tog jesenjeg podneva sunca je bilo kao malo kada, kao da se i nebo potrudilo da nagradi pokojnika koji je godine proveo u radu pod zemljom. I kad se bude preselio u Mostar, Ivan Nikolajevič će često odlaziti u B. “Zbog Tanje...”, tako je govorio. Nikad - da odlazi na groblje. Posljednji put u B., bilo je to pred sam početak rata – i sin i snaha su ga odgovarali da ne putuje, veze su bile neredovne, putevi nesigurni – idući od groblja prema autobuskoj stanici, bio je odlučio da posjeti Hamidovu udovicu. “Eh, moj Ivane!” Naglo postarana, i vid ju je izdavao, Zejneba je to ponavljala često i zabrinuto odmahivala glavom kao da odgoni ružne misli. “Šta je ovo? Šejtan dolazi na svoje?” On, Ivan, mrmljao je nešto, dobroćudno, da je umiri ali nikakvog odgovora nije imao na njeno pitanje. Potom su ćutali, uz kafu. On je posmatrao njeno lice, ona njegovo. (“Šta smo tražili? Odgovore? Na šta?”) Promijenila se, godine odrađuju svoje – tako se kaže i u tom kraju – ali njene oči i glas bili su isti kao onog davnog dana kad ga je Hamid bio

doveo u njihovu baraku u Koloniji, na ručak. Jednostavan – čorba od povrća, pita zeljanica i, za gosta, jedan lokum. Na rastanku mu šapnu, kratko, kao da se plaši da je neko ne bi čuo, da je Hamidu bolje što se preselio prije svega ovog, ovog... Ni sama ne zna kako bi to “sve” nazvala, ni jesu li to zapravo samo šejtanska posla. Eto, ona samo zna da je Hamidu bolje tamo gdje jeste, a i ona bi rado da nije tu, da ne gleda kako se sve lomi, cijepa, rastavlja. Eno, kad bude išao prema autobuskoj stanici, neka pogleda na zid škole. Ipak pojačavši glas ona reče da su neki tamo napisali svašta, i kažu da je ovo “vrijeme promjena”. I da oni “neki” nisu ljudi, već hajvani – bodu se gore od ovnova. Ona, Zejneba, reče mu da ne treba imati velikih škola u glavi da bi ikom normalnom to moglo biti... Tu zastade i, oborivši pogled kao da se pita kuda vode one šare na ćilimu u sobi, polušapatom iz sebe izbaci: “Ko je sada normalan, moj Ivane? Trči-trči, uz čaršiju niz čaršiju – jedva bi insan četiri oka normalna sastavio... Nego, sretna sam što je moj Galib na radu u Austriji!”

Kasnije, dok je išao prema autobuskoj stanici, on baci pogled na zidu škole. Bilo je napisano: “Ovo je Hrvatska”, “Ovo je Srbija”, “Bosna – samo Bošnjacima”.

Nju, Tanju, da je doživjela cijelu jugoslovensku i posebno bosansku tragediju, koliko bi pogodilo “vrijeme promjena”, ono stvarno - u ljudima? Posebno u onima koje je znala od njihovih prvih koraka u školi, prvog sricanja slogova, prvih slova na tablici, prvih koraka na maloj, improvizovanoj sceni školskog pozorišta? “Ah, tako duboko ona je osjećala teatar, toliko da me

je iz mojih nekadašnjih snova o teatru zaputila prema stvarnoj glumi, režiji i, koji put, scenografiji...Sve to u jednom malom, zabitom rudarskom mjestu! Tanja... Možda je sreća za neke ljude što su umrli prije pojave Istorije u Pokretu, što su živjeli vrijeme malih, beznačajnih istorija?”

Pitao se tada i da li bi njegovi djed i baba, u Rusiji, umrli srećni da nisu doživjeli vrijeme u kojem nisu imali nikakvih vijesti o Nikolaju, njihovom starijem sinu, i dane i noći provodili sa pitanjem je li još uvijek bio živ nakon bijega iz one male luke na Crnom moru. “Još srećniji bi bili da nisu živjeli i drugu nepoznanicu: gdje je završio njihov mlađi sin, Aleksej? Negdje na Donu, pred streljačkim strojem svojih protivnika? Možda u nekom logoru? Zašto sam o tome tako rijetko razmišljao? Jer ja, Ivan Nikolajevič, ukopao sam se odavno i u ovaj, prividno veliki i duboki svijet Venecije, i ne vidim da mira ima samo tamo gdje su moćni i bogati napravili svoj krug mira i – tako tvrde – napretka...”

Ali onaj nevidljivi - “samo je glas? ah, neka ga nosi đavo ili šejtan, svejedno!” – i tada mu se javlja. I veli mu da je on, Ivan Nikolajevič, unutar tog kruga, pa kad je već na sigurnom zašto razbija glavu onim što je bilo, što se vratiti neće!

“I ne može da se vrati, jer nema, osim u filmovima, one mašine koja vraća vrijeme. Unatrag, je li tako, Ivane Nikolajeviču? Samo u filmovima?”

8

Jedne noći Ivan Nikolajevič je u onom teatru vidio sebe i u Moskvi, u jesen, začudo nimalo hladnu, hiljadu devetsto osamdeset devete, s jednom staricom. Ana Petrovna, tako se ona zove, na peronu željezničke stanice svaki čas svojim svelim dlanovima dotiče njegovo lice, ramena i ruke, kao da se i tako zapitkuje je li on zaista njen nećak. Ona, ponavljajući *дорогой Ваня, дорогой*, pokazuje mu rukom prema izlazu. On sluša riječi Ane Petrovne, pa joj veli da on na ruskom govori rijetko. Njegov ruski je jezik iz knjiga koje, i to ne treba da krije, čita tek povremeno. Potom se čudi, sam sebi, kako razumije njene riječi i kako i sam govori, sa lakom.

Potom, u jednom polutamnom stanu, njegova tetka mu priča, *долго, долго* (“kao što su duge rijeke u Rusiji” kaže lik iz jedne drame) – o svemu.

“Neka te to ne čudi...”, veli mu starica. “I ja znam da to *sve* jeste samo sinonim za nemoć da se riječima obgrli sve što izbija iz voda vremena.”

“Vanja, jesi li ikada posmatrao rijeku kad oplića?”

On, iznenađen jednostavnošću njenog pitanja, kaže da jeste, mada rijeka u kraju u kojem je dugo živio više liči na potok. Koji, istina, u proljeće nabuja. Ali, starica je odveć radoznala, tako da nije uspio da kaže kako sada svaki dan prelazi jedan most preko Neretve, koja

je prava rijeka.

“I? Šta se tada vidi, Vanja?”

“Pa... Tada se, koliko znam, iz vode pojavi kamenje raznih veličina...”

“Jeste...”, kaže ona. “Tako je i sa vodama vremena. Dok ne oplićaju, svako plovi svojim čamcem svakodnevnice, čini se bez problema. Živ čovjek sebi govori da je takva plovidba utjeha. Kad voda oplića, čovjek u čamcu počne da se pita je li to ona ista rijeka. A može i da mu se učini kako zapravo vidi kamenje kojim je u sebi gradio zidove. Iz straha pred vlašću, iz volje za zaboravom, iz odbrane maske koju nosi na licu?”

Njemu se čini da starica ipak sve to govori uopšteno, kao da se nje lično ne tiče baš ništa od svega ispričanog. Čovjek, onaj “živi, u čamcu” samo je neki čovjek, i rijeka koja oplića pretvorena je u neku rijeku.

Starica uzdahne i, ponudivši mu još čaja iz samovara, pripovijeda mu o svom bratu a njegovom stricu, Alekseju. Neka on, Vanja, zna da je *дядя* preživio vojni logor, potom sovjetski zatvor, pa bio pušten na slobodu i, kroz nekoliko godina, otpremljen u jedan od logora. Bio je žrtva, jedna od dvadeset miliona. Ne, ona ne zna koliko je bilo onih koji nisu bili u logorima a svisli su od tuge i nemoći zbog svojih dragih. Spomenuvši imena svog oca i majke, starica zastane, potom ponavlja jednu istu riječ - mašina. *Машина*, to je bila jedna čudovišna mašina o kojoj tek počinje da se glasno govori u rodnoj zemlji tih istih žrtava. I kaže da su, osim jedne neznatne manjine, milioni preživjelih nosili svoje maske, svakog dana. U strahu za vlastiti život, posao, mjesto u društvu – i sa voljom da se to sve, vozeći se onim čamcem, potisne

u zaborav? Ona kaže da nije zaboravljala, nikog i ništa. Ali je ćutala. Sada govori pred njim, kao što sada može izaći na ulicu, na trg, u park – i govoriti, naglas. Sada se mogu pričati i neke strašne priče, koje nisu samo logorske, mada od logora ili od puta prema njemu svaka od njih počinje.

“Eto, Vanja, čuo si to... I pamti!”

I sjenka samovara tada bi se ukazivala na zidu one sobe u Veneciji, samovara koji nikad ne presušuje.

“Nema čaja, Ivane Nikolajeviću, nikakvog čaja nema u tom teatru!”, to glas tvrdi, i to cinično ponavlja povisujući ton.

“Ne napreži se...”, on tada ponovi tom glasu, uvijek isto.

To da niko, pa ni glas, nema potrebe da se napreže, i još manje potom objašnjava bilo šta.

“Cijenim tvoju tvrdoglavost, ali ne smetni s uma da u onom teatru jesu samo sjenke – tvoja, tetkina i, naravno, sjenka samovara. Ako ti, Ivane Nikolajeviću, sebi umišljaš da je sjenka samovara neki nepresušan izvor čaja – neka ti bude. Ali, znaj - ko pije iz tog samovara, mogao bi i da se pokaje. Jednostavno, to nije dobro za... “

“Za šta?”, on čuje svoj glas, sada naprasit.

“Za šta? I to se zna! Dovoljno će biti da se kucneš prstom po čelu!”

Da, začuje tada on svoj odgovor na takva upozorenja – neka se glas bavi drugim stvarima i svoje dušebrižništvo posveti samom sebi.

I tako, Ivanova sjenka pripovijeda tetkinoj da on ima sina, a sin ima suprugu i dvije djevojčice.

“Nedavno sam se preselio u Mostar, gdje živi porodica mog sina Sergeja. Kad ih posjetim, unučice se ne odvajaju od mene. Vidim– biti djed, to nije šala. One su – ah, one su *красивые девушки!* Znaš, tetka, Sergej je u B., u gimnazijskim danima igrao fudbal. Toliko dobro da je nekoliko puta bio na pragu ulaska u juniorsku reprezentaciju Jugoslavije. Istina, to se nije desilo, ali malo je nedostajalo da onomad zaigra za prvoligašku ekipu po imenu jedne planine iznad Mostara, ali ga je spriječila teška povreda jednog gležnja. Začudo, Sergej je to prihvatio kao neku vrstu poruke - da je postao fudbaler, ko zna da li bi ikada završio studij stomatologije? I, tako, nakon studija, zaposlivši se u Mostaru, taj grad je opet postao značajan u njegovom životu. Valjda kao sudbina?”

Ona, Ana, ponovi za njim *судьба*, pa kaže da nikad i ništa nije čula o tom gradu. Ni o ekipi, fudbalskoj, koja se zove po jednoj planini – *никогда, ничего*. Ali, to nije važno, neka on njoj pripovijeda. Ona i glas njegov voli, toliko da bi ona rado začutala – samo da njega sluša.

Ne, tetka Ana ne zna ništa ni o malenom rudarskom gradiću B., stiješnjenom među brdima srednje Bosne, u koji se Ivan, kao mlad inženjer, bio preselio jednog oktobarskog dana pedeset sedme. “Na neko vrijeme, dok ne stekneš iskustvo”, tako su obećavali drugovi nadležni za razvoj rudarstva. Kasnije su govorili da je rudnik nezamisliv bez njega, iskusnog inženjera. I tako – “neko vrijeme” je potrajalo do penzionisanja. (Potom će se “neko vrijeme” produžiti sve do one, njemu nezamislive, stvari: rata. I to bi on da kaže tetki, ali ga je strah da starica ne pomisli kako se u njemu

desila neka zbrka. Teška, samo kalendarska? “Ovo je jesen osamdeset devete, a ti, Vanja, meni staroj o kakvom proljeću devedeset druge govoriš?”)

“Jednom ćemo otići, zauvek, u neki veliki grad, zar ne Ivane?”

Tako ga je Tanja zapitkivala, dok su bili mladi. Meko, bez optužbe što žive u onom malom mjestu, što ona svakog jutra počisti pervaze prozora i, čutke pogledavši krpu zaprljanu od tamne prašine, ispere je – sve bez riječi, kao da ih je potrošila. Samo jednom ona je rekla naglas da ugljeni prah ne pada samo na krovove kuća, minarete i zvonike, ulice, drveće i bašte, već ga i udišu – svi, koji žive u B. Prihvatila je i to kao sudbinu, sa smiješkom u kojem nije bilo ni ironije, ni zračka lju-tnje. I tako - danju, u B., uranjali su u rad: ona u školi, on u rudniku; naveče u knjige, muziku i amatersko pozorište, toliko da se Sergej pokatkad žalio svojim školskim drugovima kako mu roditelji malo ili nikako ne pomažu da uradi one najteže domaće zadatke.

“Godina za godinom, polako i sijede u kosi – tako se čovjek ukorijeni u jednoj sredini i, u slučaju jedne učiteljice i jednog inženjera, misli da je cijeli svijet jedno mjesto stisnuto brdima, jedan rudnik i daske malog teatra koje pokatkad glasno zaškripe?”

U polutami one moskovske sobe on misli kako bi besmisleno bilo da toj starici izdeklamuje sve te riječi, vlastite, koje, već neko vrijeme, čuje u svojim trzavim snovima. Ne, on nije u stanju da izgovori ni da Tanje više nema, još manje da izgovori riječ smrt, koja na ruskom zvuči mekše, *смерть*, ali je ista, uvijek-i-uvijek smrt, ma kako se zvala i na svim drugim jezicima svijeta,

već kaže tetki da je njegova žena igrala, nekad davno, u drami onog ljekara i pisca ruskog, u kojoj tri sestre žele da izađu iz života koji je sav jedno beskrajno očekivanje i da se presele u Moskvu.

Ana Petrovna ćutke sluša njegove riječi i, kad im se budu susreli pogledi, njemu će se učiniti da u polutami sobe ona ne sluša već upija riječi o sreći, bezglasne ali njoj čujne: “Život nije kuća, bogami ni carska palača, pa da se iz života izlazi kao da se jasno zna kako i zašto smo u njega nekad prije ušli. I to, da čovjek ne zna gdje je sreća - Moskva jeste velika, valjda može biti i nečiji san, kao što san mogu biti Pariz ili Venecija; zabita mjesta jesu mala, na dlan bi mogla stati, ali i u dlan-mjestu sreće može da bude. Ali, i u Moskvi, i u Parizu, i u Veneciji, isto, potpuno isto kao i u dlan-mjestu, čovjek sazna šta je sreća tek kad ona nestane. A sve što nestane ipak ostavi neki trag. Ako se čovjek dublje zagleda u taj trag, možda će samo tako otkriti tajnu onog “zašto postojimo”? Nemam odgovor – samo znam da mi je lakše kad na to ne mislim...”

Ali, ko je to, u stvari, govorio onog moskovskog dana?

“Tri sestre...”, trgnu ga iz misli glas Ane Petrovne. “Veliš: hoće da izađu iz života koji je sav jedno beskrajno očekivanje. Šta očekuju zapravo: preseljenje u Moskvu ili smrt?”

Kratko počutavši, on veli tetki da muslimani u Bosni na posmrtnicama napišu da se umrli preselio na Ahiret. Ne, tetka to nije znala, a prvi put čuje tu riječ, njoj posve egzotičnu. Koja nju podsjeća na ime rijeke Aheron, mitske rijeke bola. Prije mnogo godina

ona je izučavala istoriju jezika svijeta, onako – za svoj groš. Veli i neka mu ne bude čudno da se jedna obična daktilografkinja, usidjelica, bila odlučila za jednu takvu stvar - ah, toliko slojevitu i, vjerovatno, beskrajnu. U tome, eto, nije bila usamljena. Ona je poznavala jednog poštara koji se bavio sakupljanjem starih knjiga, koje – istina je živa – nikad nije čitao. Ali, doticao ih je nježno, kao da su nečija napuštena djeca, i mirisao. Da, neko bi mogao pomisliti da su se bile pretvorile u cvijeće. Poznavala je, eto, i jednu krojačicu koja je sakupljala plakate pozorišnih predstava, ali samo one predoktobarske. Ah, mogla bi ona da mu nabraja i nabraja takvih primjera, i do zore ako treba. Ona ipak misli da će biti dovoljno da doda kako je onaj poštar nekad prije bio profesor biologije, ona krojačica bila je kćerka jednog industrijalca kojem je nova vlast oduzela fabrike. Ona daktilografkinja – tetka to kaže mirno, kao da nije riječ o njoj – u mladosti nije bila bez snova. Sanjala je da postane liječnica, ali – nova vremena, novi običaji. Nije to bio san ostvariv za potomke reakcionara.

“Budi iskren, Vanja, i reci mi je li čudno da se jedna daktilografkinja bavi istorijom jezika?”, kaže ona, počutavši.

On veli, lakonski, da se ne čudi - ni tome, a ni svim primjerima koje mu je opisala. Zašto bi se čudio – i on je poznavao jednog rudara koji je naprosto bio opsjednut popravkom starinskih fotoaparata. Samo to je znao o njemu, ništa više. Istina, na pomen njegovog imena drugi rudari bi se kucnuli po čelu – dakle, zaljubljenik u stare fotoaparate nije sav svoj. Poznavao je, eto, i on neka lica, u B.. O kojim je njemu, svejedno što on u tom teatru tako lako govori ruski, teško reći sve u nekoliko riječi.

To jest, njemu je to teško, jer nema vještinu pripovijedanja svoje tetke. Potom, iznenadno i samom sebi, on ponovi da se ne čudi njenom izučavanju istorije jezika.

Pogledavši ga zahvalno, Ana Petrovna kaže da od svega što je izučavala iz one beskrajne oblasti ponešto je ostalo u njenoj tip-tap glavi, dakle daktilografskoj. On, zbunjen njemu neočekivanim tetkinim smislom za humor, promrmlja kako ona ne treba da se brine zbog takvih stvari – svi zaboravljamo. Kratko uzdahnuvši, ona kaže da izgovor riječi Ahiret nju ipak više podsjeća na dašak vjetra kroz breze. “List sa breze pada a kad bi progovorio, rekao bi da smrti nema - *смерти* je samo selidba?”

(Ivan Nikolajevič već dugo žali što toj ženi u polutmini one moskovske sobe onomad nije rekao: “Ah, tetka, kako ti lijepo pripovijedaš!”)

A da ga je pacov, njegov ponoćni gost, o tome zapitao - šta bi on njemu rekao? Da je zapravo uvijek sve zapleteno kad se ona nađe u onoj sobi sa svijecom? Naročito kad je iznova u Moskvi, ali i kad Tanja-Olga odnekud šapuće: “Da, što pre u Moskvu, što pre!” I da neki smijeh se tada začuje, i to bi on rekao svom gostu? To su ona dva muška lika koja se na sceni smiju na Olgine riječi. Da, on to zna, kako ne bi znao – on je bio u ulozi jednog od njih. “Zvao se Tuzenbah ili...? Ah, postajem dvonožni zaborav!”

Ana ćuti, pa ga odjednom zapita da li će kod njih, u onoj-tamo Jugoslaviji biti rata. I novine u Moskvi pišu o tome. Veli mu da ona mrzi i samu riječ rat, i da joj je žao što je mu je o tome govorila. I misli, eto, uprkos svemu što je doživjela u onom posljednjem svjetskom ratu, da zapravo niko ne voli rat.

“Jesi li sigurna u to?”, veli on, opet ne znajući je

li to on pita staricu onomad, u Moskvi, ili tri godine potom, i zausti da joj kaže da je i on, nekad prije, tako mislio.

“Nećemo o tome, niti jedne više...”, kaže stari-
ca. “Nego, sve hoću da te zapitam gdje ti je ostatak prezimena.”

“Koji ostatak, tetka?”

“Kako koji? Sorin, Vanja...”

To, to je on davno odstranio. Neobično je, tamo gdje on živi, da neko ima dva prezimena. Niko tamo nema dva prezimena. Poneka žena, istina, na vjenčanju zadrži svoje prezime, i to je sve. Tetka klima glavom, prijekorno, kao da kaže da stranstvovati znači i gubiti dio po dio onog što čovjek jeste.

“Tako gubeći, čovjek misli da je sve manje stranac ali stranac ostaje, zauvijek!”

“Nisam ni stranac, ni apatrid, ja sam Jugosloven...”, zausti on, iako nije siguran jesu li to bile riječi Ane Petrovne.

To mu ipak ostane navrh jezika - tetka se opet vraća temi mogućeg rata. Ako rata bude u zemlji koju on, kako ona vidi, smatra svojom, neka dođe kod nje, u Moskvu. On je ipak Rus, nije ni Srbin, ni...

“Kako se zovu oni drugi? Da, sad sam sjetila: Hrvati, Slovenci...”

On veli toj starici da je rođen u zemlji koja se zove Jugoslavija i, kakva jeste da jeste, objedinila je sve te narode u jednu cjelinu. (Istina, jednom dođe čas u kojem se osvrneš na druge i sam u sebe se zagledaš sve pitajući se je li istina to što misliš da jesi, ali o tome govoriti – eh, to bi opet bila ona kalendarska zbrka. On o tome nije razmišljao one jeseni, moskovske.) Starica

na to klima glavom, zabrinuto. Ona misli da je zamršen splet nacija i kod njih, zato neka Bog bude uz ovu zemlju, Rusiju.

Ne, ne veli ona Sovjetski Savez, već Rusija.

Sovjetsko – to su za nju prije svega onih dvadeset miliona kojih nema zbog jednog čudovišta, iz Gruzije. Ona, Ana Petrovna, iako je mrzila tog brkajliju koji se rado fotografisao s djecom, misli da čudovište nije bilo samo. “Zar nije bilo mnogo, i previše, onih koji su išli za njim, Hozjainom? Ako to, Vanja, možda nisi znao – sada znaj, i pamti. Koračali su mnogi uz njega, *Хозяина* – neko iz poslušnosti, neko iz fanatizma, neko iz straha, neko i onako – isplati se biti uz vlast, dakle i zbog vlastitih ciljeva... Ah, koliko su ga veličali!”

On, Ivan Nikolajevič, u teatru one moskovske sobe zausti da kaže kako je i tamo, u Jugoslaviji, bilo mnogo onih koji su veličali Vođu, i nakon njegove smrti, u proljeće 1980. I da su mu pjevali pjesme, mrtvom u čast, i zaklinjali se da neće skrenuti s “Njegovog puta”, i da je i on, Ivan Nikolajevič pjevao tu istu pjesmu, kao neku himnu, u mladosti i kasnije, i onda kad je onih koji su vjerovali u opstanak te zemlje bilo sve manje i manje. “Samo iz očaja? Onda, kad se sve raspadalo...” Tokom raspada zemlje, njemu se činilo da je među pjevačima one zakletve, koji su već uveliko promijenili “repertoar”, najviše bilo onih koji su oduvijek znali da se isplati biti uz Vlast i Moć. Bilo koju, pa tako i onu komunističku. “Ideologija je bila samo maska volje za vlašću...”, tvrdio je Sergej. A ideologija? Koncem osamdesetih godina Ivanu se sve više ukazivala u obličju iznošena odijela: ostarjelo je, prevrnimo njegovo platno na drugu stranu

ili, još bolje, bacimo ga u stare krpe! Evo nama nove odjeće, idemo dalje! Jeste, kad je bilo potrebno, mnogi od dojučerašnjih vjernika sistema izvrnuli su odijelo na drugu stranu i, još radije, odbacili ga. Kome danas trebaju stare krpetine? Istina, nisu svi tako učinili. Bilo je i takozvanih ekstremnih slučajeva. Onih, u dosljednom istrajavanju na vjernosti slici svijeta koji je nestajao.

“Kalendarska zbrka? Opet!”

On, u toj sobi, moskovskoj, misli da jeste, zbrka – nego šta! - zato nema smisla da njoj, starici, priča kako se jedan stari partizan ubio kad su u Bosni na izborima, “prvim demokratskim poslije rata”, pobijedili nacionalisti. On nije poznao tog čovjeka, koji već neko vrijeme nije živio u Mostaru, već u jednom selu, gdje se predao radu u vinogradima i voćnjacima. Ali Sergej je poznao samoubičinog sina. Koji je bio bolničar, tih čovjek, predan poslu. Kad mu Sergej bude izjavio saučesće, izvinjavajući se što nije bio na sahrani – baš u tim, popodnevnim satima onog novembarskog dana, morao je biti u zubarskoj ordinaciji – taj čovjek će mu odgovoriti gledajući ga pravo u oči, bez ijednog treptaja.

“Hvala, doktore. A prošao je kroz pet ofanziva, u ratu, on – moj otac. Vi ste za vrijeme sahrane bili u zubarskoj ordinaciji, a pravo i jeste: neka se živi bore za žive. Ali živi - i jedni, i drugi, i treći – ovdje još uvijek ne znaju da su zapravo već na operacionom stolu...”

To rekavši Sergeju, bolničar samo klimnu glavom i udalji se. Njemu, Ivanu Nikolajeviću, taj čovjek kojeg on nikad nije upoznao i kojem je davno već zaboravio ime ali ne i riječi izgovorene njegovom sinu u jednom dugom hodniku glavne mostarske ambulante, vraćao se u Veneciji kao oči koje govore.

“Jesi li ovdje?”

To progovaraju oči Ane Petrovne? Koja sada govori da su svi Hozjainovi poslušnici u koračanju za njim i na Boga zaboravili. Ona kaže da je uvijek vjerovala. Pokazuje rukom prema zidu, ka ikoni Bogorodice i upaljenom kandilu. Ne, ona ga u onoj sobi neće zapitati ima li u njemu vjere. Samo će reći da čovjek ne smije da zaboravi na vjeru, bez koje nema ni ljubavi, ni nade.

Ivan čuti, pije iz šalice u kojoj čaja nema - ima samo sjećanja na miris ruskog čaja, one jeseni, u Moskvi. A sluti, mada nejasno, da je strašno teško zamisliti dvadeset miliona ljudi. Htio bi reći tetki da je i otac vjerovao, na svoj način, iako u poslijeratnim godinama nije odlazio u crkvu. I da je Bog starom Sorinu bio i smisao, i nada, i ljubav, koji stoje nasuprot besmislu i haosu? Ne, on Ivan Nikolajevič nema tu vjeru.

I sada, u Moskvi, on o tome čuti.

To su jedine sjenke u onom teatru? Pitanje je logično, tako se čini Ivanu Nikolajeviču. Jer, opet se neko smije. Neki drugi glas? Zato što je on, Ivan Nikolajevič, u more prošlosti zabacio mrežu i ulovio one riječi koje nisu kao mnoge druge - smisao, nada, ljubav? Smije se onaj neko, jer sin Nikolaja Petroviča Sorina zaboravio je i riječ vjera?

9

“Zaborav je vjerna slika poništenog pamćenja!”

Ko to u ime tog starca u fotelji odgovara na pitanje o zaboravu? Ko mu to govori da se i bolje i sretnije živi bez pamćenja? A to izgovara bez truna ironije, kako starac u fotelji ne bi pomislio da se neko šali upravo u času u kojem je on opet odlutao. Daleko, i duboko. I zapitkivao se zašto je, u poratnom vremenu, davao za pravo svojoj maćehi.

“Ah, ako me neko zaista sluša, neka zna da mislim na period po tek završenom Drugom svjetskom a ne ovom, posljednjem jugo-ratu!”

Kome to Ivan Nikolajević šapuće?

I to veli u odgovor onom – bilo ko da jeste a koji se usuđuje da govori u njegovo ime? To – o zaboravu i pamćenju? Ili, onako, u polumrak sobe u kojoj ima svog ponoćnog gosta izbacuje teturave slogove da je bio mlad, i da bilo je nepatvorena zanosa u riječima te žene u vojničkoj bluzi? Koja je, obično za večerom – da, činilo se da je i tada držala konferenciju - u zanosu govorila i da je religija opijum za narod.

“A opijum je, znamo, štetan po zdravlje. Naravno, i po duh naroda! Šta nama treba, drugovi? Nama treba novi duh, duh Revolucije.”

Njen muž bi na to ćutao. Istina, ponekad bi rekao da bi jelo u tanjiru njegove žene moglo da se ohladi,

na što je ona odgovarala da je to njoj deveta briga u Revoluciji koja teče. Bacala bi pritom pogled na svoj ručni sat – nakon dnevnih, trebalo je da održi i večernju konferenciju.

“Ali, deveta briga se ipak jede! Ako se ohladi, manje prija...”, krišom namigujući Ivanu, našalio bi se tada njen muž.

To je govorio u najjednostavnijoj roditeljskoj želji da njegov sin ne pamti te trenutke po ozbiljnosti - pretjeranoj a kakva bi bila u onima koji misle da će samo riječima izmijeniti svijet i čovjeka? - već i po šali, ma koliko sitnoj i beznačajnoj.

“Koja je, kao i smijeh, sol života?”

“Ali to, ko govori? Ona koje nema – Tanja? U kojem teatarskom komadu to neko treba da izgovori?”

Ne, nema on vremena – jer nema moći: u jeziku ili u duši? – da to prozbori. Slike se rasplinjuju, glasovi gube, potom Ivan Nikolajevič, kao i obično u takvim časima, osjeti zamor.

“Neka se ohladi prošlost, neka budućnost pobijedi!”, to ipak, odnekud, do njega stigne i on vidi maćehu kako ustaje od stola, stavlja kapu na glavu i kaže da je vrijeme da pođe na svoj zadatak.

Starčevim licem prelijeće smiješak: onomad, za tankih ručkova i još tanjih večera poratnog vremena, on se sjećao jela iz nekog drugog doba. Čorba od graha tada se pretvarala u mirisne mineštre, meso iz vojničkih konzervi u jagnjeće pečenje s ruzmarinom i žalfijom, ubogi lokum u kolač sa trešnjama.

“I bolje i ljepše se živi bez pamćenja!”

“Znam ko si, znam!”, kaže starac u odgovor tom

glasu koji se uzalud trudi da prikrije podrugljivost svoje poruke.

Ne, u njemu, Ivanu Nikolajeviću, ni sada se ne javlja iskra pobune.

“Ne, ne samo bolje i ljepše, valjda i radosnije se živi - tako bih dodao da sam mu odgovorio? Jer, radost je izraz neke lakoće u našem biću, pamćenje je teško. U zaboravu ima lakoće, dakle – zaborav je jedna vrsta radosti! Uz to, ljudi bez pamćenja lakše iznose svoja mišljenja. Govorljiviji su od onih koji pamte, i ne vole ćutljivost. Ali, zar bolje je riječima, ma kakve bile, ispunjavati prostor oko nas? Bolje je da se misli kako je zaborav jedina prava slika pamćenja u službi svega što je od praktične, dnevne koristi?”

Ali glas, opet – javi mu se, neumoljiv.

“Možda drug inženjer nije dobro čuo sve one govore u takozvanom ‘vremenu promjena’ u onoj njegovoj zemlji, koje –aha-ha-ha – više nema? Bio je on tada – zar ne? – u Mostaru. I slušao kako se bivši protivnici religije koja je – je li tako ili nije? - opijum za narod, svaki u ime svog naroda klanjaju, svaki svojoj bogomolji? Neka drug inženjer sada ne ponavlja ono ‘ne baš svi’, neka ne bude smiješan i sebi i drugima, koji znaju da je većina uvijek u pravu...”

Ipak, dok ga sluša, on nepoznatom priprijeti prstom.

I kaže mu neka ne govori takve riječi, nemaju smisla – ipak, nisu svi okretali odijelo naopako, nisu se svi predavali zaboravu onog što je bilo ma kakvo da jeste bilo.

“Ipak? Otkud sad to *ipak*? A tako često misliš da

je najviše onih koji su oduvijek znali i znaju da se isplati biti uz Vlast i Moć?”

“Bilo je i drugih...”, odbrusi on glasu. “Da, onih dosljednih stvari u koju su vjerovali. Ne, nisu svi oni digli ruku na sebe, eto, da pokažu kako je red otići sa ovog svijeta kad u njemu nestaje tvoj, po svemu uistinu malen ali tebi velik svijet, i značajan! Pokušavali su da učine nešto, do posljednjeg trenutka...”

“Gle, priznao si!”

“Priznao? Šta?”

“To, da je taj svijet bio sitan na globusu...”

“U pravu si, ali nije bila sitna misao o pravednosti, mogućoj na tlu zemaljskom, dakle u društvu... Istina, to vidim bolje sada – kad je sve prošlo...”

A glas mu se tad iznova naruga ponavljajući, i to pjevuckavo, da on, Ivan Nikolajevič, zaboravlja šta je najbolji izbor. Dakle – zaborav.

“Koji ne donosi ni neugodnost, ni glavobolju.”

Sve to glas daje na znanje tom starcu. I, kao usput, nemarno ga upita je li on Rus, Jugosloven ili apatrid – jer hoće i to da sazna - na šta starac ćuti, pa glas pomirljivo veli da to nije toliko važno.

“Važnije – hm, to jest problematičnije je što još uvijek imaš onu naviku, neugodnu...”

”Naviku? Koju?”, trgne se starac.

“Kako koju? Zar ne govorimo o sjećanju?”

“Ni ti ni ja ne znamo šta je, još manje šta bi moglo biti istinsko sjećanje...” veli starac, mrzovoljno. “Meni se javljaju samo njegove čestice, koje je neko raspršio.”

”Neko? Ko je to učinio?”

”Neko...” kaže starac. “Ima i onih koje zaiskre ali brzo se pogase!”

”Zaiskre, tako misliš?” veli glas, podrugljivo.

“Ugasi svjetlo, Ivane Nikolajeviću!” javi se pacov iznenadno, kao da se zasitio slušanja tog razgovora.

“Ugasi ga sam, ako možeš!”, reče starac osjetivši nasladu u svakoj izgovorenoj riječi.

“Znaš dobro da to još nisam naučio!”

“Ako nisi, a ti trpi!”

“Ali, onaj strašni, zubati i repati, mogao bi da me proždere!”, zavapi pacov. “Ogroman je, mogao bi i ti da nastradaš...”

“Ne brini se za mene... Bolje ti je da znaš - i onaj tamo si ti, dragi moj, i niko drugi!”

“Nemoguće!”

“*Возможно, возможно...*”

“*Не возможно... Я кто-то другой!*”, pobuni se pacov.

Starac se nimalo nije začudio odgovoru svog gosta na ruskom, ni što ovaj to isto ponovi odmah ali na italijanskom.

“Ivane Nikolajeviću, čiji može biti pacov koji te razumije na svim jezicima?”

Začudo, glas nepoznatog nije više podrugljiv.

Ali starac više nije samo gore, u svojoj sobi, sa gostom. On je – opet čudom? – i u prizemlju te kuće, u davnom danu, venecijanskom, koji se, valjda, pojavio iz one kalendarske zbrke. Svejedno, on vidi sebe, jasno, kako se žali svom sinu da mu se, sve češće, pomiješaju jezici. Kaže mu da ga zaboli i što njegove unuke bolje govore engleski negoli onaj, kako se nekad zvao, srpskohrvatski.

“*Это прошлое...*”, javi se glas, ali Ivan Nikolajević nema volje da mu odgovori.

“A šta bih ti odgovorio? Da je mlađa unuka, prije dva dana, rekla da mora napisati *ukratake* jedne priče?”

Ali na to čuje glas svog sina. Sergej, kao da je duh pobjegao iz neke utopije u kojoj ne postoje jezički problemi, tvrdi da je to sve sporedno i da se, konačno, u vavilonu nesporazuma, mora pojaviti jedan jezik.

“U onoj zemlji koje nema?”

“Ne, oče, nisi me razumio...”

On, njegov sin, misli na zemaljsku kuglu. Misli, eto, na jezik razumijevanja, kojem bi svi drugi jezici bili samo sredstvo. Krajnje je vrijeme da se taj jezik pojavi, nema više nikakvog smisla da kasni u vremenu u kojem već mnogi trube, i to na veliko, da već živimo sukob civilizacija.

Klaudio sluša razgovor oca i sina i čuti. Nije mu do toga da zapita Sergeja ko treba da učini sve kako bi se pojavio “jezik razumijevanja”? I pažljivo posmatra kako njegov rođak Ivan trepće očima na “sukob civilizacija”, o kojem njih dvojica prvi put sada slušaju. On, Klaudio, rekao bi - nakon svega, *dopo tutto* - da je sve u tome da izdržimo – sve, do kraja? I da ne budemo sami, i da učinimo, koliko možemo, da i drugi ne budu sami? I da je misao o boljem i ljepšem svijetu jednog stomatologa, i to baš u gradu koji je mnogima najljepši na zemaljskom globu, plod jedne svijesti koja bi htjela da se uzdigne nad svim što jesmo danas i svoju svjetiljku opomena okači na neki visok bambus, iako samo zamišljen – svi-ma vidljiv? I da se javila, ta misao, jedna između hiljada i hiljada od onog davnog-davnog trenutka u kojem je dvonožac prvi put pogledao prema zvijezdama, samo zato što je njen roditelj, stomatolog iz jednog grada na

koji se rado upire prstom kao na primjer podijeljenosti (kao da je jedina na svijetu i kao da su važne samo vidljive podjele na onom istom globu), u sebi nije poništio taj bol iako živi drugdje?

“Je li to vi uređujete svijet i ljude?”

“Ne uređujemo – ništa, samo slušamo nekog ko mnogo čita, razmišlja i traga za odgovorima...”, veli on glasu.

“I, šta ima od toga taj koji čita, razmišlja i traga za odgovorima?”

Glas se grohotom nasmije, veseo je zbog očito dobro sročnog pitanja. Njemu, Ivanu Nikolajeviću dolazi pomisao da bi se njegov dušman mogao ugušiti od tog grohota. Na njegovom licu – “samo zbog te pomisli?” – javi se osmijeh, vedar, koji neće dugo potrajati.

10

“Tri jezika, ali koji je jezik Ivana Nikolajeviča? Treba li spominjati još neke, recimo usputne u njegovom životu: arapski, jezik koji je pomalo natučao tokom ranog djetinjstva u onom egipatskom gradu i našao ga iznova u mnogim riječima u Bosni, ni engleski kojem ga je podučavao majčin otac...”

“Ućuti već jednom!”, ukori starac pacova.

“Da ućitim? Ja? Ali ja nisam ni pisnuo!”

“Dakle, nisi ti?”, reče starac pomirljivo. “U redu, ako budeš dobar, dobićeš kekisa. Malo kasnije, ne baš odmah. Dakle, budi strpljiv – kao pacov, i inače!”

Pacov, odobrovoljen tim riječima, prižmiri na oba oka.

“Ah, čija je ono sjenka?”, prozbori starac tiho naprežući vid.

Njeni obrisi su bili nejasni, vidljivije je bilo da sjenka ima dugu kosu, dužu nego na fotografiji. Jedinoj, koju je slučajno spasio od očeve želje da izbriše to mjesto iz svog života.

“To si ti, majko?”

Imao je tri i po godine kad je napustila njega i oca, u Aleksandriji. Kad je bila u gostima u Padovi, kod nekih rođaka, sreća je nekog bivšeg udvarača, s kojim je nestala. Govorkalo se da je završila u Buenos Airesu, te da je napustila i novog saputnika i nastavila svoju

prekookeansku avanturu, negdje duboko u pampasima. Zbog upale krajnika Ivan onomad nije krenuo s majkom u Italiju.

A da je on tada bio sa majkom? Da se dan-dva prije njenog odlaska nije bio napio ledene vode i pao u groznicu?

Njegova majka – zvonko šaputava uspavanka: *dormi-dormi tesorino*, miris lavande u ormarima s njenom odjećom, u koje se rado zavlačio prije ali i poslije njenog bijega preko Atlantika. Ona je i bijesni urlik djeda Vitorija: “Nečuveno, moja kćerka! Jedna De Arnolfi!” (Koliko je djed bio ljut i onomad, kad je saznao za vezu svoje kćerke sa jednim Rusom, bjeguncem iz svoje zemlje? On, Ivan Nikolajević, pitao se ponekad i kako je protekao razgovor između oca i ćudljive, tvrdoglave kćeri.) Ona je i bolni jecaji bake Đeme, u tišini jedne zatvorene sobe čiji balkon gleda put pučine, i čudnovato ćutanje svojih sestara, i glas molitve mujezina sa najbližih aleksandrijskih minareta, glas koji će mu se iznova vratiti, u onom rudarskom mjestišcu, u Bosni, s istim riječima, na arapskom - Bog je jedan, i jedini.

Da, majka je sve to, ona je i razlog zbog kojeg s ocem zauvijek napustio Aleksandriju i stigao u Split, one daleke trideset i šeste.

Pet godina kasnije, u ljekarni dotur-Barbarića, u kojoj se, na molbu djeda Vitorija koji je poznao tako mnogo svijeta u mnogim lukama Sredozemlja, bio zaposlio njegov otac, čuće riječi ljudi u uniformama Dućeove vojske, koji su tražili, *per favore*, mirisave vodice, mentol bombone, vatu, riječi koje će prepoznati kao odjek onih uspavanki, iz aleksandrijskih noći.

Te, četrdeset i prve godine prvi put će vidjeti

Klaudija, rođaka po majčinoj liniji, koji je odnedavno živio u Zadru. Čezare, dječakov otac, djedov najmlađi brat, bio je bankrotirao u svojim poslovima u Trstu, ali je uspio da kupi jednu kućicu u Zadru. Naravno – uz bratovu pomoć. Od svega toga u Ivanu se zaustavila jedna mutna slika uskršnjeg ručka, na kojem su djeca sjedila za zasebnim stolom. Ni sjećanje da se Klaudio, tri godine stariji od njega, ponašao lijepo prema njemu – nije se nogatao, kao jedan zrikavi dječak kojem je zaboravio ime, ni druge gađao komadićima grisina kao što je činio sin jednog trgovca likerima – nije bilo izbljedilo. (Da i na taj način pokaže neposlušnost prema glasu, koji – evo, i sada! - tvrdi da je zaborav bolji od svakog čaja za miran san?)

Iako je djed iz svoje aleksandrijske daljine činio sve da “određenim sredstvima” odobrovolji nadležne u italijanskoj militarnoj birokratiji, Čezare je mobilisan – greškom, kako je djedu onomad bilo objašnjeno, uz licemjerno *siamo veramente desolati* - te upućen prvo na etiopski front, potom u Albaniju, a otud, kasnije, na ruski front, gdje će mu se, tokom druge ratne zime, izgubiti svaki trag.

I tako, onog ljeta četrdeset i treće, djed Vittorio će zamoliti svog zeta Sorina da Klaudio neko vrijeme, dok ne ozdravi njegova majka, provede kod njih, u Splitu. Djed je Ivanu već bio poslao poruku da sa Klaudijem može bolje naučiti *slavo* – nećakova majka je Hrvatica iz Trsta, dječak dobro govori jezik domorodaca. Ivanov otac bi se tada uvijek nasmijao na *slavo* i prigovorio da taj jezik ne postoji, odnosno da je postojao prije petnaest, možda i dvadeset stoljeća. Za vrijeme rata, jedne zimske večeri, Ivan će čuti samotno očevo mrmljanje na

istu temu – da sve prolazi osim nadmenosti nacija koje misle da su superiornije od drugih.

Klaudio? Onog ratnog ljeta četrdeset treće izgledao je stariji i ozbiljniji negoli što je to pokazivao njegov uzrast. Imao je i brčiće, jedva vidljive, što je na njegovog mlađeg rođaka ostavljalo dubok utisak i budilo povremenu zavist. Taj kratki ljetni period rođakovog boravka Ivanu su slika ribolova sa njim, miris sardela i skuša na žaru, glasovi rijetkih razgovora na italijanskom - samo psovke i poneki uzvik čuđenja, zvuk rođakove usne harmonike i lice mlađe kćerke advokata Miličića, koju je zaljubljeni Klaudio poluglasno dozivao preko suhozi-da u dvorištu - da primi od njega kotaricu kupina koje je brao daleko iza grada, vraćajući se iz te berbe sav izgreban trnjem ali ozarena lica. Zvala se Nadalina. Ni da bi ga pogledala ali je, svejedno, kad bi se Klaudio udaljio, uzimala one kupine.

Pri kraju tog ljeta neko bi noću pokucao na vrata, s ocem tiho pričao, pa bi nestajali, otac i tajanstveni posjetilac, u mraku malog magazina ljekarne. I na početku te školske godine nastavnik italijanskog, obožavac Danuncijev, svaki školski čas započinjao je govorom o banditima koji se skrivaju u šumi, neprijateljima jedinog pravednog poretka i, naravno, Dučea. Ali nestade, kao da ga nikad nije bilo, odmah poslije kapitulacije, sa njim i onaj monokl koji mu je komično uvećavao oko, tako da je, učenicima se činilo, sličilo sovinom.

Godinu i pol kasnije, kad se navrh Marjana bude zavijorila trobojnica sa petokrakom, iz luke se svečano oglasili topovi, mnogo svijeta izašlo na ulice okićene i crvenim zastavama, dotur-Barbariću već bilo nagoviješteno da će njegova ljekarna biti nacionalizovana a Iva-

nov otac uzdisao u besanoj noći: “Opet revolucija, opet crvene zastave i srp i čekić!”, Ivanu neće biti jasno šta se zapravo dešava.

“Svi ponavljaju: sloboda-sloboda, a mom ocu je teško u duši. Zar nije pomagao pobjednike tog rata, uz znanje doturovo?”

Neće mu biti jasno ni zašto je otac jedne večeri, jednostavno, nestao i nije se pojavljivao tri dana, ni zašto je šjora Franka, doturova supruga, dok je Ivan, u očekivanju oćevog povratka, boravio u njihovoj kući, o tome ćutala, ni zašto se otac vratio neobrijan, blijed, sav zaudarajući na vino a da prije, koliko je Ivan znao, nikad nije pio.

O Klaudiju i njegovoj majci nije znao ni gdje su, ni da li su živi.

Sa djedom u Aleksandriji bili su izgubili svaku vezu. Ivanovog oca su, prve jeseni po oslobođenju, počeli da viđaju u društvu jedne mlade partizanke. Ivanovom ćuđenju nije bilo kraja: “Otac je onako govorio o crvenoj zastavi, o srpju i čekiću? A sada – veza sa jednom crvenom?” U proljeće sljedeće godine otac neće više raditi u *Narodnoj ljekarni*, nekad dotur-Barbarićevoj. Oženice se Ankom Kladen, rodjom iz jednog vojvođanskog sela. Oćev kum je bio dotur Barbarić, vjenćanje u općini okićenoj zastavama pobjednika. Mladenci, sjećaja se Ivan Nikolajević, bili su nasmiješeni u jednoj jednostavnoj krćmi; dotur je otpjevao pjesmu:

Ribar plite mrićžu svoju, koja njemu treba...

Anka je po partijskom nalogu bila završila učiteljski kurs i već dobila novi nalog: “Odmah za T., u Bosni!” Jednog kišnog avgustovskog popodneva otac će reći Ivanu: “Moramo se spakovati, selimo se.” Tako će

za Ankom, u gradić T., koji je sav na dnu jednog lonca od brda i šuma, doći i njen muž i njen pastorak, Ivan.

Klaudio? Nestao?

Vidjeće ga u dvorištu kasarne u gradu Červinjanu, u Friuliju, u ljeto devedeset treće.

“Ja sam onaj Klaudio, tvoj rođak, sve je uređeno, idete sa mnom u Veneciju...”

Govorio je i da ih ne može ostaviti na tom mjestu, u kampu za izbjeglice. Tako mu reče čineći se da ne vidi kako Ivan hramlje.

“Svi idemo, Klaudio?”

“Da svi, i ti, i tvoj sin, i tvoja snaha, i tvoje unuke, svi-svi!”

Bilo je to čudo u vremenu u kojem je Ivan Nikolajević gubio vjeru u ljudski rod. (On to – ljudski rod - ne smatra nekim glupim opštim mjestom, kao što misli onaj glas.)

“Kako si nas pronašao, Klaudio? Gdje si bio, Klaudio?”

“Gdje sam bio, to me pitaš, Ivane?”

“Da, Klaudio, gdje si bio od kraja onog rata do danas?”

“Ne pitaj mnogo, Ivane, i ne sada - već idite u one sobetine po one vaše torbetine!”

Ivanu se ta slika vraća, već godinama: dok napuštaju kasarnu, zbunjen kao da se plaši da im nije neka smetnja na putu, pozdravlja ga jedan od ‘gostiju’ kasarne, jedno od rijetkih lica s kojim se pokatkad družio a bez žalopojki na smještaj, i posebno na one čaršafe što su trebali da posluže kao pregradni zidovi u sobetinama te zgradurine podijeljenim tako na sobice iz

kojih se sve-sve čulo, i kaže da ima čuda, i neka im bude sretan odlazak, i on, Ivan, obećava tom licu da će mu se javiti; i karabinjer na ulazu radoznalo ih posmatra; mlad, sunčane naočale, kratka bradica - kao nacrtana. "Idemo, idemo..."

Dok im bude pomagao da potrpaju stvari u prtljažnik, Klaudio će te riječi ponavljati kao da su magične, koje ubrzavaju odlazak iz dvorišta kasarne. U toj slici Klaudio šapuće Ivanu: "Zar je tamo sve živo poludjelo?" *Tamo*, to je ona zemlja koja je nestajala u jednom nevjerovatnom ratu, u koju je Klaudio – Ivan će to saznati kasnije - nekad vjerovao i tu vjeru platio, kao što se plaća, možda, na kraju krajeva račun za svaku vjeru, pogotovo ako je neizmijerna i čvrsta.

"Sanjam li to, Klaudio, ovaj susret?"

To je namjeravao da ga upita, ali ga nikad nije upitao. Nikad-nikad.

A javio se pismom onom licu, koje je u nekad-tamo, bilo upravnik gradske biblioteke. Sjeća se, istina mutno, da je mu je napisao koji redak o potrebi za nandanjem i obavezi prema porodici, ali žive su mu i sada ove riječi: *...i odjednom se pojavi neko, nisi ga očekivao ni u snu, i predloži ti da izadeš iz jedne ogromne kućerine kojom su doneavno odzvanjali koraci vojnika, i ti slušaš taj glas ne vjerujući da potpuno razumiješ o čemu ti govori.*

11

“Sve je slučaj, samo slučaj postoji, Ivane Nikolajeviću, u milijardama lica.”

Ko to govori ovom ni-Rusu, ni-Italijanu, ni-Jugoslovenu – ili samo apatridu? ili samo invalidu? - koji bi da zapita nepoznatog da li onda ne postoji ni bolest koja ima vrlo jednostavno ime: sjećanje. *I ricordi son uguali ai disagi. Почему запоминать?*

“Naravno da postoji...”, kaže onaj. “To je bolest koja je pogodila i tebe, Ivane Nikolajeviću, i to baš u gradu koji je utjeha mnogima na svijetu, pa je tako bila i jednom ruskom kompozitoru, sahranjenom na otočiću San Mikele, koji na veliku baštu mrtvih, usred Lagune, liči. I jednom pjesniku, ruskom, iz novijih vremena, bio je utjeha ovaj grad?”

“Možda njemu jeste bio...”, odgovori on nepoznatom, a htio bi i da mu kaže da kad čita na ruskom knjižice pripovijedaka koje kupuje kod jednog antikvara u Jevrejskom getu, čini mu se da s ocem priča, kao nekad davno u Aleksandriji i, kasnije, u Splitu.

Ali onaj neko podrugljivo, ne dopuštajući mu da završi misao (Ivan Nikolajević bi htio da objelodani glasu da postoji hiljadu i jedna utjeha ali samo neke od ovih mogu biti zaista naše) i, kao da uživa što se njim tako rado poigrava, veli da je prošlo vrijeme karnevala. Opet to ponavlja svejedno što zna da se Ivan Nikola-

jevič ne raduje karnevalima, i potom tvrdi da ovaj grad zapravo nije veseo.

“To se samo čini putniku namjerniku, radoznalim turistima, ponekad možda i užurbanom turističkom vodiču za kojim tapće i baza njegov paket ljudskih očiju, ruku, nogu. U veličini svoje ljepote – *nella grandezza della sua bellezza* – *в величии своей красоты* ovaj grad je ipak neveseo, i ne samo zato što tone, u Lagunu na kojoj se pojavio - kao da je na vodi načinjen od čipke, one iz Burana. Reklo bi se tako u nekoj banalnoj poeziji? Razmisli i o tome, Ivane Nikolajeviču! A pokušaj razumjeti i da karneval nije ništa drugo nego stavljanje maske na one već postojeće, svakodnevnne, na licima ljudi...”

“Dosta! Dosta o ovom gradu, o maskama, o karnevalu...”, viče on, mada u tom času ne zna ko bi trebalo da ga zapravo čuje.

“Zašto sam povjerovao Klaudiju, onako olako?”, kako su godine prilazile, on se sve češće zapitkivao. “Venecija liječi, i od obmana bezgraničnih i čvrstih vjera? Karneval vraća osmijeh na lice”

Bez upitnika - to je Klaudijeva istina, rođena nakon povratka iz logora na jednom otoku na kojem nema maslina, ni lavande, ni jednog jedinog žbuna ruzmarina.

Samo go kamen, tvrde oni koji su tamo bili. Samo kamen, tamo jeste i sada, nakon svega.

“Klaudio, čovjek...”

Iako posve mlad, ni šesnaest nije bio napunio, pred kraj rata, Klaudio se pridružio partizanima. Poni-jelo ga, nešto? I zani-jelo, to *nešto*? Koje je, ipak odgo-netljivo - sva ona mladost u njihovim redovima, svježina ideja i obećanja? Bio je partizanski borac, a poslije rata - jedan od zbunjenih vjernika novih ideja. Kasni-

je, jedan od zbunjenih vjernika novih ideja, one daleke četrdeset osme.

“Vjerovao sam tada u jednu bajku... U bajkama se uvijek sanja. A kad se probudiš? I tako, iz te bajke sam se vratio kao ružni žabac koji se boji svakog zaključanog prostora. Ni poljupci, ni batine ideologije ne čine čuda...”

“Šta su ti učinili, Klaudio?”

On tada začuti, i čuti, i samo čuti na to, o prošlosti na koju – “samo đavo ili bog bi mogli znati konačni odgovor?” - ne treba misliti.

Da, isto tako čuti i o trpljenju, tamo, ali i kasnijem, kad se sve već bilo završilo. Slučajem je naslijedio ovu staru kuću koja se ogleda u jednom od venecijanskih kanala – to je nasljedstvo koje mu je, ni danas ne zna kako zapravo, ostalo od rodbine prve supruge, koju je upoznao zaposlivši se u Margeri.

O “Onom Otoku” Ivan će saznati početkom pedesetih. Slučajno, od jednog kolege sa fakulteta, Rudarskog, u Beogradu. Sa njim je dijelio je jednu sobicu u starom dijelu grada. Zvao se Mladen. Jedne noći vratio se pijan iako uopšte nije pio, i povraćao je po cijeloj sobi. Ivan mu je stavljao hladne obloge na čelo. Mladić je svu noć buncao o ocu, o krivici, o živom Titu, o mrtvom Staljinu. Ivan se osvrtao, da ih ko ne čuje. Goli otok, tako se zove “Onaj Otok”. Tamo je bio zaglavio i otac onog mladića. Kasnije, mnogo godina kasnije, na jednom kongresu, susreo je Mladena. Razgovor ih je odveo i do one noći. Tako je saznao i da se otac njegovog kolege ipak vratio sa Golog. I da nije, taj čovjek, dugo ličio na sebe.

“Ko je znao da postoji to mjesto? Svi, poneko,

niko? Ili su se pretvarali da ne znaju?”, tako se, ponekad, Ivanu Nikolajeviču javi to pitanje i u ovom gradu. Tada mu se obično jave takozvana “pomiješana osjećanja” i, još više, jedno kolebljivo mišljenje o životu “tamo” i vjeri koju je imao u društvo koje je nestalo.

Samo jedanput Klaudio započe da priča o tome – bilo je to one godine kada su Sergej i njegovi iselili iz ove kuće što se u jednom kanalu ogleda.

“Ovako je to bilo...”, ali njegov rođak začuta, odmah potom.

Kao što su ćutali mnogi - i ne samo oni Italijani komunisti, svojom voljom došli u Jugoslaviju po završetku rata, koji onomad nisu bili u stanju da razumiju šta se zaista desilo između dva dojučerašnja saveznika, jednog u Beogradu, drugog u Moskvi? Mislili su da su izabrali budućnost a našli su se, nakon samo jedne kratke noći, na jednoj strašnoj raskrsnici, poniženi, odbačeni, i kažnjeni zbog vlastite zabune? Ili zato što je malom čovjeku, bio on sanjar ili ne, velika istorija samo jedna zabuna kojom vlada on, slučaj? I ništa drugo?

I to su Ivanu pokatkad govorile oči tog penzionisanog mehaničara koji misli da su ga u život vratili Venecija, jedan karneval i jedna žena? Kad je ona umrla, on se po drugi put oženio. Klaudio je govorio da su obje, svaka na svoj način, bile – ah, sjajne su bile! - i nikad mu nije bilo dosadno sa njima.

“Bile, nema ih više...”, osluškivao bi kasnije rođakove riječi u sebi, stizale su kao neki eho. “*Finito*, svršeno.”

“*Конеч!*”, i to bi čuo, ipak nesiguran od koga. “Od oca? Ili od njegove sestre?”

Od svega su ostale njihove fotografije, na jednom

zidu. Klaudio s prvom suprugom – na jednom molu (u Muranu?), Klaudio s drugom – u Dolomitima. Na obje fotografije puše vjetar, obje pokojnice pridrđavaju svoje šešire objema rukama. Ni s jednom nije imao djece.

“Sve to, Ivane, samo je tužno?”

On, Ivan, tada nema odgovor. Klaudio na to veli da će biti bolje da odigraju jednu partiju karata. A neka mu, prethodno, Ivan ispriča jednu šalu, o Bosancima.

“Može li ponovo ona, o Sulji i Muji u kampu, na moru?”

“Može!”

“Napadoše komarci jedne noći na Sulju i Muju, strašno ih izujedaše. U neka doba, jadni, istjeraše komarce iz šatora, pažljivo ga zatvoriše i umotaše se u vreće za spavanje. Taman što počinuše, u šatoru se pojaviše dva svica. Mujo se razbudi i povika: ‘Bolan, Suljo, bježi-mo! Nema nam više spasa, evo ih sad s baterijama!’”

Klaudio se tada smije, kao lud. Kao da nije zašao u duboku starost. Potom začute i nastave partiju karata.

“Zašto si, Klaudio došao po nas, da nas izvučeš iz onog kampa, stvarnog?”

“Pazi da ne pogriješiš, Ivane!”, odgovori njegov rođak. “Gubiš, zar ne vidiš?”

“Zašto si došao?”, tvrdoglavo ponavlja Ivan.

“Bože!”, buni se na to Klaudio. “Došao sam i... To je sve! I... Nemoj da mi dosađuješ takvim pitanjima!”

12

“Učinio sam i... To je sve.”

To su bile riječi Franje K., u Mostaru, nakon onih dana i noći onog zlog proljeća devedeset druge, za koje, znali su to i Ivan i on, nije bilo prikladnih atributa.

“Samo to možeš reći?”

“Da, učinio sam i to je sve... A šta tome treba da se nadodaje?”

Treba li mnogo atributa za priču o dva prijatelja koji ostaju prijatelji i u mutnim vremenima? (“Zlo proljeće? To je naslov jednog romana ili filma?”) Sergej i Pero, Franjin sin, igrali su za onu istu fudbalsku ekipu. Ostali su dobri prijatelji i kad je Sergej morao, zbog one teške povrede, napustiti sport. Počelo ih je razdvajati “vrijeme promjena”, početkom devedesetih, u Bosni, u Jugoslaviji. Sergej je bio aktivan, posve vatreno, u jednom kluba intelektualaca, protivnika nacionalizma; Pero u partiji, kako je govorio, “svog naroda”, u kojoj je brzo napredovao, kao što se dešava u nemirnim vremenima, u kojim, činilo se Ivanu Nikolajeviću, ima ljudi koji tada u sebi razbude i razvijaju samim sebi dotad nepoznata čula. Kad su počeli obračuni između jugoslovenske armije i hrvatsko-bošnjačkih vojnih jedinica, na periferiji Mostara, onog davnog, a Ivanu zauvijek bliskog proljeća, Sergej, razočaran, ogorčen („ljudi moji, pa mi pucamo jedni u druge!“) ali ponajviše zbunjen razvo-

jem događaja, našao se na Perinom “spisku – nepoželjnih a korisnih”. Ali po njega nije došao lično Pero, već neki drugi, nepoznati a jednako uniformisani. Trebalo je iskoristiti Ivanovog sina za razmjenu zarobljenika sa Armijom i srpskom stranom. I tako, jedne noći, Sergej je bio odveden, u nepoznatom pravcu. Majka mu je, tvrdili su, iz Srbije, otac Rus a zna se s kim su Rusi. “Ko je to najbolje znao? Naravno, gospodin satnik Pero, nekad-prijatelj zarobljenog Ivanovog sina.”

Ivan Nikolajević, godinu i pol prije cijele, njemu tada posve neshvatljive pometnje, preseliće se u Mostar. Već u penziji, udovac, prodao je kuću u B., kupio mali stan u jednoj od zgrada na zapadnoj obali Neretve. A živio je, u to vrijeme, kao što žive mjesečari, s nadom da u trenutku probuđenja ono prazno mjesto u postelji neće biti takvo! “Tanje više nema, ali to je neka greška, popravljiva?” A bila je prazna ona desna strana postelje, nepopravljivo prazna, svakog jutra. I onog, kad je na vrata zalupala, uspaničena, Irena, Sergejeva supruga. Tek na njene riječi isprekidane jecajima, Ivan Nikolajević počeo da se budi iz svoje mjesečarske obamrlosti. Na putu prema kući Perinog oca pratili su ga reski odjeci puškaranja negdje nakraj grada.

A tamo?

“Kojim dobrom, Ivane?”

Franjo K., Perin otac, primio ga je srdačno, i ruku mu stavio na rame. Potom mu reče da mirno sjedne za stol i sve mu ispriča. (“Kako su neobično odjeknule te, tako obične riječi dobro i mirno!” To, ni u kalendar-skoj zbruci, nije izgovorio u onoj moskovskoj sobi.) Ne, oči tog čovjeka, najednom umorno prazne i posivjele,

nisu lagale - Franjo K. zaista nije znao koliko se njegov sin bio promijenio. ("Bilo je tada mnogo starijih lica posivjelih očiju. Sivo je boja nestajanja jednog svijeta i vlastite nemoći u zamišljanju onog nadolazećeg?")

"Do večeras će Sergej biti kod kuće", reče mu onomad Franjo K., muklo a odlučno. "I Sergej i ostali - ili neće biti mene, koji ti to govorim."

Kroz nekoliko sati Sergej se vratio kući. "Vrijeme je, vrijeme je!" To je ponavljao govoreći svojoj supruzi da spremi najnužnije stvari. Onog dana bile su, na nekoliko sati, proradile telefonske linije. Na Ivanovo zahvaljivanje Franjo K. odgovori kratko, kao da je pretpostavljao prekid linija: "Učinio sam i to je sve". Pismo Franji K., koje je poslao odmah po završetku rata, vratilo se: "primalac nepoznat".

A oni "ostali", koji nisu imali nikog da za njih prozbori onu važnu riječ? Perinog oca to nije uspio da upita, krivac je bio muk u telefonima. Ne, ni Sergej ništa nije znao osim da su "ostali" ostali u "žici". I da je među njima bilo mnogo njemu nepoznatih lica.

Pacov na stolu promrmlja da samo ludaci misle na "ostale", sva normalna bića misle na sebe. Potom, kao da je sebe samog poželio da zabavi, on ispriča jedan vic, popularan u njegovoj vrsti, u kojem jedan pacov veli drugom da bi spasio nekog pacova u nevolji, na što se onaj začudi. Ali i nasmija kad odsluša kraj te šale: "Samo kad bi i on, spasilac, morao da izgubi život!"

Zijevnuvši potom zadovoljno, pacov se primiri.

"On sada svodi neke svoje račune? Sa sobom samim ili sa svojom sjenkom?", pomisli Ivan Nikolajević posmatrajući svog gosta koji bi tek ponekad mrdnuo

Gost Ivana Nikolajeviča

---

brcima i pročeškao se šapicama po vlažnom trбуhu. Starac osjeti zamor.

“Zašto ćutiš?”, javi se najednom pacov ne skrivajućи dosadu.

“Ja?”, začudi se Ivan Nikolajevič probuđen iz polusna. *Я не молчу, я думаю...*

On bi tako rado pacovu poručio da je i on, njegov ponoćni gost, samo slučajno u toj sobici, i da sve što je slučajno zna se šta jeste, ali glas ga je izdao.

13

“Postoji samo slučajnost, Ivane Nikolajeviču, samo slučajnost i ništa više!”

“Ne pretjeruj, i ne gnjavi me!”, odgovori on tako glasno. Koji, eto, pokatkad popusti pa kaže da možda sve nije slučajnost i slučajnost možda nije sve, ali to ne znači da slučajnost ne dominira svijetom.

“A dobro i zlo, gdje su?”

“Postoje li dobro i zlo?”, na pitanje mu odgovori pitanjem onaj glas.

On, Ivan Nikolajevič, tada se upita je li to uvijek isti glas. “Ili neki drugi, treći – ko zna koji?” A koji, svejedno, začuti o dobru i zlu. “Jeste, tako mu se sviđa! Misli – da mu opipam puls! Pipaj ga koliko želiš, ali ja znam da postoje dobro i zlo, a slučajnost je valjda greška koja nastaje između njih! Jeste, postoje dobro i zlo, kao što postoji ova kuća što se ogleda u kanalu, kao što postoji Klaudio koji je nakon Golog otoka i učešća u sindikalnim borbama u ovom kraju, stigao do svoje kratke i jasne istine o postojanju - da treba sve izdržati i ne udaljiti se od drugih...”

To je on, Klaudio, ponavljao, često, Sergeju, kad god se njegov sin mučno zapitkivao zašto su se ljudi na jednom tlu, koji istim jezikom govore, iste probleme imaju, žive zajedno posvuda, okrenuli jedni protiv drugih. To, da treba sve izdržati, on će ponavljati Sergeju i

kad ga bude napustila Irena.

“*Nipotino*, sutra je novi dan!”

Onog predvečerja, u kojem je Sergeju, namrtvo pijanom, bilo pozlilo u kupatilu - “i Sergej je u jednom trenutku poželio da vidi svog pacova?” – Klaudio je svratio u njegov stan. “Slučajno?” Nisu bila zaključana ulazna, ali vrata kupatila jesu – Klaudio ih je silom otvorio, i pozvao hitnu pomoć. On je objasnio, u bolnici, razlog Sergejevog opijanja onog dana.

“Irena? Napustila je muža jer se sve na svijetu može da potroši – sve, i ljubav, i strpljenje? Strpljenje je izgubila i zbog poniženja koje je vlasnica onog salona maštovito smišljala? A ljubav? Potrošila se samo zato što je zaista mislila da je Sergej nepoduzetan? Pa će ostati, i njih dvoje i djeca, samo jedno niko-i-ništa u svijetu u kojem i budala zna da treba barem malo-malo biti neko?”

Uto neko šapuće Ivanu Nikolajeviću da virusu biti-neko, to jest imati-imati, podložni su i stranci.

“Jesu, u pravu si...”, veli on tada glasu. “Ali, koliko njih u ovoj zemlji? Naravno, ne samo u ovoj. I o tome će neko morati da napiše hroniku, svijet nije crno-bijel, nigdje, pa ni u ovoj Laguni, ni u cijeloj ovoj zemlji što iz nebeskih visina na čizmu liči.”

O stranstovanju on ne razgovara ni sa Klaudijem, i to već poodavno.

U stvari, samo jedanput su o tome razgovarali jedne ljetne večeri, u šetnji. “Hm, pitaš me kad postajemo stranci? Mi drugima, drugi nama i ne samo zbog jezika, kulture, religijskih ubjeđenja te raznih običaja? Ne znam, Ivane, ne znam!”

“Baš ništa ne znaš, Klaudio?”

“Uvijek se može koješta reći... Hm, možda bi u odgovoru na to pitanje sve zavisilo od ogledala u kojem neko vidi samo sebe a neko i druge? Ili bi to bilo objašnjivije nekom šalom? Recimo, stoji jedan čovjek kraj ogledala i pita sebe je li to on, a ogledalo mu odgovori da možda jeste a može biti i da nije. Ko zna je li to prava šala? Samo u pravim šalama, Ivane, svici mogu da liče na komarce s baterijama?”

“Možda je, Ivane Nikolajeviču, i komično lak odgovor na pitanje o stranstvovanju zapravo mučan?”

Onaj nepoznati ga podsjeća da je njemu, u stvari, znano Ivanovo osjećanje stranca, koje ga je prvo u Bosni – gdje su i doseljenici iz najbližih gradova došlje i kuferasi - zatim u Italiji, počelo i stvarno da prati u životu, kao što sjenka prati sva živa bića. Nepoznati tvrdi da je to jedna činjenica a ne neka-tamo impresija, isto kao što je činjenica da bi on, Ivan Nikolajevič, da je rođen u Rusiji, imao i prezime Sorin. Ali, kako bi njegov otac u Rusiji bez Revolucije upoznao svoju buduću suprugu? On se iznova osjeti čudnim proizvodom jedne od nesaagledivih pometnji u svijetu.

“Kada je Irena postala stranac Sergeju?”

Glas ćuti, primirio se? Inače, rekao bi da svako “kada” ima jedno svoje “zašto”? I da je to jednostavna istina? Koja, u slučaju da svaka porodica na svijetu ima svog hroničara, bila bi potvrđena činjenicama a ne uzaludnim riječima.

“Kad bih ja, Ivan Nikolajevič, zaista bio hroničar svoje porodice, morao bih zapisati da su Irena i Sergej u mladosti bili vrlo zaljubljeni. I kasnije, u braku. I još

kasnije, da su zaljubljeni, eto, došli u Italiju...” (Ona je, dok su bježali iz Mostara, u autu previjala svekrov krvavi patrljak. On ih je preklinjao: “Idite, ostavite me!” Ona je zaustavila patrolu posmatrača iz Ujedinjenih nacija i tako mu spasila život. Sergej u jednom trenutku više nije bio u stanju ni da vozi. Govorio je da je on kriv za sve, djevojčice su plakale. Irena je sjedila pored njegovog kreveta u splitskoj bolnici, brisala mu znojno čelo. Prozor bolničke sobe bio je slika u kojoj se vijorila druga zastava, jedne nove države.)

“Da, i Sergej i Irena bili su izbjeglice, kao stotine hiljada naših rasutih po svijetu, onih devedesetih, a koji su samo sitan broj među svim onim milionima Planete što su napustili zemlje u kojim su se rodili. Izbjeglice su bili, ali su se voljeli. Ta, onomad mlada žena, bila je veoma brižna majka, u onoj kasarni iz koje ih je izbavio Klaudio. Pored toga, morao bih zapisati i da ja, njen svekar, ne znam kada je ta ljubav počela da iščezava, ni da li postoji samo jedan razlog zbog kojeg je Irena napustila mog sina Sergeja i preselila se kod čovjeka koji je od nje stariji dvadesetak godina. Ni to ne znam...”

Opet je čuo glas.

“Ili je to moj gost radoznao, pa glasno pita kako je bilo moguće da otac tako malo zna ili čak ništa ne zna o životu svog sina? Da li to ja nekom sada odgovaram da znam ponešto? Ili bi trebalo začutati i približiti se onom praznom listu na stolu, pa početi da pišem i da sam ih počeo gubiti iz vida kad su one, već daleke devedeset sedme, iz ove kuće koja se ogleda u jednom venecijanskom kanalu, odselili u Mestre? Irena je već imala lice nezadovoljnih žena, koje se u novom i drugačijem svijetu traže a nika-

ko da se nađu. Sergeju je prigovarala što, iako su lako, po liniji njegovog pradjeda, dobili italijansko državljanstvo, ne može da otvori zubarsku ordinaciju, da bude svoj gazda, već radi kod drugog - kao zubar, a plaćen je samo nešto više od onih koje zovu asistenti kod stolice.. Zubarske, dakako. Ne važi njegova diploma, sarajevska, ovdje. Ah, kao i Sarajevo – simbol za ovo, simbol za ono, svi oni ga, po Evropi i svijetu, žale, i usta im puna imena tog grada - a kažu da ni Sarajlije bez vize ni primirisati ne mogu Veneciju, ni druge evropske gradove! Ah, ona, Irena, znala je da ima naših koji su se snašli, rade kao zubari, svoje gazde su a ne asistenti kod stolice. I ne zanima ih mnogo kako žive stranci u ovoj zemlji, ni njihova prava, ni kako se većina Italijana odnosi prema strancima. Ona razumije Italijane koji sumnjaju da će sav taj val stranaca ovoj zemlji donijeti nešto dobro. Može on, Sergej, da joj objašnjava koliko hoće, ona svejedno ne razumije zašto se pokrenuo sav taj svijet, svih boja, sa svih meridijana i paralela, pa dolazi i ovamo...”

“Šta svi oni traže, zaboga!? Pa to je cijeli talas!”

U slici koja se Ivanu Nikolajevič nerijetko vraća Sergej kaže Ireni, tiho, da su i oni kapljice tog talasa, i oni su došli. Njene riječi Sergeja podsjećaju na one koje svakodnevno osvanu u novinama koje on naziva smećem, kao što su bile one beogradske i zagrebačke, u ono vrijeme. U “smeću” se pokazuju mišići slabijima a čuti ili tek ponešto nebitno govori o moćnima i bogatima. Irenu to naljuti, toliko da joj zadrhti donja usna: “Sve je to beskorisno! Sva ta tvoja duga priča...” I dodá kako su oni nešto drugo. “Nismo iz Afrike ili bogtepitaj odakle!” Sergej na to tvrdí, mirno, da je ljudska nesreća

ista. Ona misli da možda i jeste ali da svi ljudi nisu i ne mogu biti isti. “Jedni su bolji i važniji od drugih...”

“Nismo, nismo...”, ponavlja Sergej. “Nismo ni bolji, nismo ni važniji.”

Nisu-jesu, baš nju briga, više nju brine zašto se on uopšte bavi tim pitanjima i dva puta sedmično u nekom, njoj sumnjivom medicinskom centru strancima bez dozvole boravka pregleda i vadi zube. I što čita neke čudne, beskorisne knjige, ne samo o imigraciji već i o Jugu i Sjeveru ove planete – da, i to joj smeta. To, što se bavi stvarima od kojih kruha nema. Sergej na to veli da nema namjeru da prođe slijep pored svih tih pojava, još manje kroz ovaj, njima novi svijet. Hoće da sazna šta je u dubini odnosa između onih koji su rođeni ovdje i drugih, koji su došli u njihov svijet. Zanima ga i šta se dešava u svijetu u kojem je obećano, na ruševinama onog Zida, da će svima biti bolje.

Ah, koliko se Irena na to ražesti!

Zašto se on, njen muž, ne potruđi da im bude bolje? Danas-sutra, kćerke će se naći na pragu studija! Njegova i njena plata, skromna plata frizerke, neće biti dovoljne.

Sve to je on, Ivan Nikolajević, slušao jednog predvečerja, jesenjeg, u stanu svog sina. Kasnije, jedne zimske noći, zazvoniće telefon u kući što se ogleda u jednom kanalu: “Otišla je! Ona, Irena...” Dan kasnije, Sergej se u toj kući napio do besvijesti, jednom i nikad više. I tako, njihove kćerke studiraju medicinu, žive zapravo između oca i majke, koja je sebi, tvrdi ona, našla novi život - nije više frizerka, živi u velikoj prostranoj vili, lijepo se oblači i nema potrebe da radi. Njen

novi saputnik je jedan dobrodržeći udovac; ljubazan je, odmjereno se ponaša prema majci i njenim kćerkama. Voli umjetnost, svira klavir. Čudi se taj udovac zašto Sergej ne želi da ga upozna. On, recimo, i danas se viđa sa svojom prvom ženom i njenim mužem.

Kad je u Veneciji bila velika Pikasova izložba, on je Sergeju bio poslao karte, i to četiri.

S tim kartama na izložbi su bili Đino, Renco, Klaudio i on, Ivan.

“Ah, gdje smo došli, ko su ti ljudi?”

I tako se Ivanu javi Tanja, u njegovim venecijanskim noćima, u kojim on ponekad zapali cigaretu. Ona je tada samo glas kojem on veli da će njegov odgovor biti jedna duga, zamršena priča, u kojoj će on pokušati da joj objasni i šta se sve dešavalo između sina i snahe.

“Ah, dakle tako.” Samo to prozbori, ona, Tanja.

I zamukne, u plavičastim kolutićima dima.

14

“Tišina noći u kojoj se prepliću pitanja onih koji više nema i živih opisiva je sredstvima koja ublažavaju i, na svoj način, odlažu muku odgovora? Svaki njen opis bio bi bliži istini ako bi se u bilo kojem odgovoru spojile činjenice lišene atributa? Tada bi taj opis progovorio i vlastitim odjekom – jednim ‘to je to’?” (On bi to rado zapisao, ali mu se činilo da su i stol i onaj papir na njemu daleko, daleko.)

Ivanovim unukama nije ni sada jasno kako se moglo desiti da se rastave njihovi roditelji. Nije važno što je to nezvanično, isto je kao da su se zaista rastavili. Dakle, zvanično. A djedu, za rijetkih posjeta, govore – šapatom, sve šapatom, kao da se boje da bi se njihove riječi mogle provući između prozora i njihovih ramova? - kako majka ima nekog ‘tipa’, mnogo mlađeg od nje. Onaj udovac to sigurno zna, ali ga to nimalo ne brine. Pitaju ga šta on, njihov djed, misli o tome. I, naravno, napominju mu da to ne smije da sazna njihov otac.

“Nipošto!”

On, njihov djed, ne želi da im govori o težini koja može, u tuđini više nego drugdje, da pritisne čovjekov um i duh, i učini da ljubav, požrtvovanje i skromnost ustupe mjesto strahu od sutra, želji za prestižom i ponekom avanturom, ljubavnom.

Jedan dug monolog on drži u sebi, neizgovoren:

“Kad bih ja, Ivan Nikolajevič, pisao knjigu o stranstvovanju – i ne samo zato da tom knjigom objasnim Tanji sve ili skoro “sve” u toj zamršenoj priči, ako treba – i kalendarsku zbrku, i satove Velike Istorije, i otkud abažur boje zrela žita, i slike iz dugog života u Bosni i onog kratkog boravka u Moskvi, i riječi iz Sergejevih utopističkih sanjarija o jeziku, jedinom jeziku razumijevanja, i Klaudivijevih kratkih a jezgrovitih riječi o sebi i drugima, bilo bi u toj hronici mjesta i za mnoge druge sitne detalje? Recimo, recimo... Hm, i za Sergejevo tužno satirične odgovore Đinu i Rencu, čitaocima onog “smeća” iz čije kante netrpeljivost prema strancima se rasipa i širi kao sjeme maslačka?”

“Da postoji Evropa...”, veli Sergej, “da zaista postoji, takve novine ne bi bile štampane!” Đino mu na to kaže da je komunizam zatrovao i njega Sergeja, toliko da bi on zabranjivao da ljudi kažu šta misle. Italija je demokratska zemlja, neka on to ne zaboravi. Sergej na to odmahne rukom, koja sve kaže – bolje od riječi: “Demokratija bi morala biti nešto drugo...”

“A komunizam?”

Renco je nervozan, jer Sergej se samo osmjehuje, pa ponovi to isto pitanje. Sergej se opet osmjehne pa veli da komunizma dosad na svijetu nije bilo nigdje. “Nema ga kao što sad nema Moskve... Ispuhala, nestala!” Ivan se tad umiješa, kaže da je Moskve bilo, i da je ima. “I to uvijek, jer gradovi nisu politički sistemi – gradovi su gradovi, a gradovi su i sudbine ljudi, i golubovi na trgovima, i rijeke koje kroz njih teku, i...”

Tu on, Ivan Nikolajevič, zamucne.

A kad posjetioci odu, Klaudio veli Sergeju i Ivanu da poznaje Renca i Đina previše dugo a da bi im zatvo-

rio vrata. Imaju oni i drugih razgovora i, ako se izuzmu “neki detalji”, on misli da te starkelje izgledaju normalno. “Normalno? Zar tako lako zaboravljaš za šta si se zalagao u mladosti?” To Klaudija trgne, pa odgovori Sergeju da zaslužuje kritiku, ali da su stvari koje se tiču ljudi koje on poznaje već godinama nešto drugo. Sergej mu na to veli da, sa “nekim detaljima” ili bez ovih, prije rata u Jugoslaviji su normalno izgledali i svi oni koji su u ratu postali zločinci. Normalno izgledaju, i danas, i svi oni koji ih podržavaju. U svakodnevnici – to su takozvani normalni ljudi, ali u glavi imaju “neke detalje” Klaudio tada začuti. (“Ako bi ga neko vidio, takvog – pomislio bi da je taj starac veoma zabrinut...”)

“Ali...”, neko to ponavlja Ivanu Nikolajeviću, “ne može to sve da se utrpa u porodičnu hroniku, mogu u nju da stanu samo događaji, datumi, mjesta - samo činjenice!”

Pa ga pita da li bi ta hronika započela na dan rođenja njegovog oca, Nikolaja Petroviča Sorina. Moskva, godina 1895. Pa bi se nastavila imenom grada Aleksandrije i godinom Ivanovog rođenja, 1932 - sve tako? Godine - njemu znane i neznanе, slijedila bi i mjesta rođenja i smrti – znana i neznanа, svih u porodičnom krugu? Kojem, kakvom? Bez djedova, pradjedova, prapradjedova? I njegovih i Tanjinih? (Ona mu je, ponekad, sve kao usput, pripovijedala o svojim, i o djedu koji je u Prvom svjetskom ratu prešao albanske planine, bio na Solunskom frontu, a mislila je da je to čudno: da je poginuo, ne bi bilo ni nje, Tanje, a on, Ivan nikad ne bi saznao zašto ona nije postojala.)

Ivana Nikolajevića tada obuzme umor.

Sam sebi se učini kratkorukim, smiješnim patulj-

kom koji bi da obgrli jednu ogromnu kuću; i ne samo to, već bi da je odigne i ponese, nekud. Ah, i da nađe pravo mjesto za to zdanje! U toj kući su svi koji bi trebalo da uđu u onu porodičnu hroniku? I oni koje poznaje, koje jasno vidi? Među kojima lelujaju magličasti obrisi onih koji bi trebalo da se nađu u toj hronici ali on nije u stanju da te obrise ispuni mesom, kostima, dušom? A svi, ipak, međusobno razgovaraju, na raznim jezicima?

Evo, učini mu se da sluša nečiji savjet – ili vlastite, ko zna kad izgovorene riječi.

“Svako bi o sebi trebalo da govori, ono što misli da je važno. Jer previše bi jednostavno bilo da se zapiše: majka je nestala godine 1936. Otac je umro godine 1953; Ana Kladen je umrla 1965; godine 1992. izbjegli smo iz Mostara; Tanje nema od 1988; Sergej i Irena su živjeli skupa do 2004. Četrdeset devete, na Golom otoku, Klaudio je napunio dvadeset godina... Koliko imena, koliko sudbina! Ali, jesu li životi svih nas paralelni ili ukršteni sa životima svih savremenika koji su na razne načine pokretali Istoriju?” (Kad to prozbori u sebi, Ivan Nikolajevič misli na sve one koji Istoriju ne pokreću već trpe.)

“Dalje, da čujemo dalje!”

Ko to tako provokativno podbada starca?

“U porodičnoj hronici morale bi biti godine rođenja i smrti ličnosti kao što su posljednji Romanov, dakle ruski car, pa Lenjin i Staljin, za njima Musolini, Franko, Hitler, Čerčil, Ruzvelt, De Gol, Tito, Hruščov, i mnogi drugi, uključujući imena sadašnjih američkih i evropskih političara, svakako i novih malih balkanskih satrapa čiju su volju i slijedili i trpjeli milioni? I Sarajevo, koje je bilo u opsadi duže od Staljingrada? I smijeh

rušitelja Starog mosta u Mostaru, koji prati pad kamenja u Neretvu? I cinični smiješak moćnih a zlih koji lebdi nad listama žrtava – posvuda u svijetu gdje se plaćaju “računi”? Tako bi, možda, bio stvarniji, otud i ubjedljiviji opis sudbina prisutnih u jednoj porodičnoj hronici, koja je samo jedna kap u okeanu nenapisanih svoje vrste?”

On se pita i kakvo značenje bi u svemu tome imalo jedno decembarsko veče, početkom šezdesetih, kad je u onom malo rudarskom mjestu izvođena amaterska predstava Čehovljeve *Tri sestre* u kojoj je Tanja igrala Olgu? “Da, što pre u Moskvu, u Moskvu!” I da je dječčić po imenu Sergej prvi put bio na moru, u Omišu - ah, koje godine? - i odmah po dolasku na plažu počeo da zapitkuje majku zašto je more gorko i slano? I da jedne večeri, koncem pedesetih, u Vatrogašnom domu onog istog rudarskog mjesta, jedan mladi rudarski inženjer pozvao na ples jednu mladu učiteljicu rodom iz Srbije? A pitanje, jednostavno pitanje “gdje je sada ona djevojčica po imenu Nadalina” - ako je živa, sjeća li se onih kupina koje je jedan Klaudio ostavljao za nju na suhozidu u onoj splitskoj ulici?“ Imalo bi smisla i to ugurati u onu hroniku? I zapažanje – o jednoj maćehi koja je zavoljela svog pastorka, kao što je njega, Ivana Nikolajevića, majčinski bila zavoljela Anka Kladen, i govorila mu da je on njen sin i kad se, kasnije, udala za nekog oficira? (Kad bi imao one teške upale grla, stavljala mu je bjelance na stopala da mu tim narodnim lijekom obori visoku temperaturu. Mesa i ribe, u onim oskudnim poslijeratnim danima, bilo je samo u Ivanom tanjiru. Istina, ona je bila nepopustljiva kad se radilo

o izboru pastorkovog studija: “Rударство, brodogradnja ili metalurgija – svaki mladi čovjek treba da bude koristan revoluciji!”) Tako će nesuđeni student pozorišne akademije kasnije završiti u B., u rudniku. A da nije, kako bi upoznao onu koje više nema ali s kojom živi i dalje, u snovima? I da se Sergej odnedavno viđa sa jednom mlađom gluhonijemom ženom čije se oči, plave kao golubija krila, dok joj on nešto govori, šire poput školjki na vrelom ulju?

“Ah, sve to - kakvo bi značenje imalo u onoj hronici?”

I “ono”, između drugih koje mu klize kroz pamćenje, najčešće neuhvatljivo: Zašto je baš on, Ivan Nikolajevič, dan kasnije po oslobađanju svog sina iz zatvora u Mostaru, rano izjutra – ah, pred sam odlazak iz grada! - stao na minu na jednoj poljani koju je prelazio kao stranputicu. Jeste, ostao je bez noge do koljena, ali da li bi, u drugom slučaju, dvije sedmice kasnije uspjeli da prođu sve kontrolne barikade? I da li bi ikada razmišljao o konstruktorima nagaznih mina? I da li bi ikada pomislio kako spavaju ti izumitelji i proizvođači udesa drugih – mirno ili nemirno?

Sve to pripada samo Maloj Istoriji – istina prenapučenoj sudbinama pojedinaca - zajedno sa pitanjem zašto se porodici Vitorija de Arnolfija poslije rata izgubio svaki trag? Završili su u Argentini? I da Iva i Nada, njegove unuke, odnedavno imaju mladiće i da svi izgledaju jako zaljubljeni? I da je luda pomisao da su čavke iz jednog bolničkog parka u stvari prerušeni galebovi sa Crnog mora? Gdje tu pomisao uvrstiti? U neku fusnotu?

“Nastavi! Ne zaustavljaj sel!”

Ko to podstiče starca koji se zove Ivan Nikolajević? Neka se on zapita – jer, ako neće on, ko će drugi? – u koju mrku rupu se zaglavilo sve što su u nekad-bilo svojim malim svjetovima dali rudari udarnici iz B., koji se zovu Hamid, Stevo, Jure. Ima li još uvijek njihovih fotografija na zidovima rudarske *Kasine*? Ili ih je neko poskidao? Jer, staro boli kao da je nova rana a ne prošlost, kakva god da je bila? Zar nije istina da on, kojem ona hronika ne izlazi iz glave, odavno zna da su stanovnici sela iz kojih su stizali na posao u rudnik na biciklima i motorčićima, i po kiši i po snijegu, međusobno popalili svoja staništa?

“Kad gori moje, neka gori i tvoje, i tvoje – evo ti ga nà!”

Jesu li svi sinovi svih tih Hamida, Stevana i Jura učestvovali u tom besmislu? Jesu li znali – posve, do kraja! – šta je metan mržnje i šovinizma? Pravi metan, blatni gas, u mješavini sa vazduhom, u omjeru jedan prema deset, ima eksplozivno svojstvo. Metan starih mržnji njihovih djedova i pradjedova u mješavini sa vazduhom koji je udisan u raspadu cijele zemlje, potom i Bosne, nadmašio je svojstva pravog blatnog gasa.

Na nekim planetama, znano je tom starcu o sobici one kuće nad kanalom, postoje mora metana. Ali i da to nisu i mora života.

Sada – u kojem, misli Ivan Nikolajević, nema mjesta ni za kakvo “možda” već je sve tako kako jeste – dok ratni profiteri broje svoje krvave novce, voze skupa auta, imaju tjelohranitelje, mnogi sinovi i unuci svih tih Hamida, Stevana i Jura, koji su preživjeli rat, stoje

u redu pred konzulatima većeg i bogatijeg svijeta, da dobiju vizu barem za sezonski rad, negdje u Austriji, Njemačkoj, Italiji i ko zna već gdje.

“Ko zna je li to za istu ili neku drugu, hroniku mnogo važniju od moje? Iz koje bi neko ponešto i naučio, a ne samo osjetio kalendarsku zbrku i... Svašta još!”

Možda su svim ovim nakrivo-mislama krivi njegova starost, i sadašnji višak vremena? On se zapitkuje i da li on, u stvari, zna šta je prava hronika. Jer, eto, možda nije dovoljno znati da *hronos* znači vrijeme i da u vremenu žive, postoje i nestaju ljudi i oni drugi, koji na ljude samo liče.

“Možda je iz tog vremena stigao i moj gost? Iz vremena a ne iz neke-tamo krvi, koje se plašio moj otac, i ja, koji sam isti strah prenio na svog sina? Onaj strah, da čovjek u sebi ne probudi svog pacova. Jedinu životinju koju praotac Noe nije pozvao na Arku”.

15

“Vrijeme je da pođem...”, reče pacov. “Nisam se nešto posebno proveo kod tebe. Toliko si me prizivao, a na kraju...Ništa. Ni komadića sira ili slanine. To mi prija i kad mi trbuh puca od sitosti... Čao!”

Pacov skoči sa stola na pod i uskoro nestade u okviru prozora. Starac u fotelji je ćutao. Zvona otkucaše prvi ponoćni sat, u nepravilnim razmacima između zvonika, kao i uvijek.

Ko ih pokreće?

Možda se pokreću sama od sebe, kao u priči jednog njemačkog pisca, koju je, jedne davne noći, ona koje više nema, čitala naglas njemu, Ivanu Nikolajeviću i sebi? U toj priči, u jednom velikom gradu koji svijet poznaje po jednom nekad cvjetajućem carstvu, katakombama i papama, iznenadno zabrujaše zvona a niko nije vukao užad. I zvonari istrčaše na trgove, začuđeni.

Ko bije u zvona?

Odgovor daje pisac priče: Duh pripovijesti.

“Čekaj malo!”, sluša on svoje riječi upućene Tani, one noći. “Zvone, sama od sebe?”

Ali, šta zapravo poručuju, i ona iz priče i ova koje on čuje svakog dana i svake noći? Da je svaka porodična hronika i duga priča, *novelty*, *racconto lungo*, nerijetko i scenarij neostvariva filma čije sekvence preskaču jedna drugu, kao da se utrkuju s vremenom i zaboravom? A pitaju li se ta zvona iz sna zašto su se našla u jednoj po-

Božidar Stanišić

---

rodičnoj hronici koja nije samo hronika?

Ona koje nema nasmiješi se iznova pitaocu iz one kuće koja se ogleda u jednom venecijanskom kanalu.

A kad bi bilo lako, kao što nije, pročitati osmijeh, možda bi se razumjelo da, između svih osmijeha, najteže je prepoznati onaj koji poručuje da je u priči moguće sve.

Možda i više nego u snu?

Zugliano, proljeće 2009.

O autoru

Božidar Stanišić (Visoko, 1956), do 1992. živio u Maglaju. Profesor srpskohrvatskog jezika i književnosti u mjesnoj srednjoj školi, osamdesetih godina objavljivaao eseje, književnu i likovnu kritiku, radio-drame, knjige priča za djecu: *Gvozdani zub* (1988), *Fijaker najbrži na svijetu* (1989) i slikovnicu *Zečić Vrtirep* (1990), koje je ilustrirao slikar Dževad Alispahić. Od 1992. živi i piše u Zuglianu (kod Udina). Na italijanskom je objavio zbirke priča:

- *I buchi neri di Sarajevo* (MGS Press, Trieste, 1993; *Bottega Errante*, Pordenone 2016 - prijevod: Alice Parmeggiani i Rosalba Molesi); jedna priča iz ove zbirke uvrštena je u panoramu jugoslovenskih autora *Dizionario di un Paese che scompare* – priredila: Nicole Janigro; *Manifestolibri*, Roma 1994);

- *Tre racconti* (Associazione E. Balducci, Zugliano 2002 – prijevod: A. Parmeggiani);

- *Bon Voyage* (*Nuova Dimensione*, Portogruaro 2003 – prijevod: A. Parmeggiani);

- *Il cane alato e altri racconti* (*Perosini editore*, Verona 2007 – prevod A. Parmeggiani); jedna priča iz ove zbirke uvrštena je u panoramu bosanskohercegovačke pripovijetke XX stoljeća *Racconti dalla Bosnia*, priredio: Giacomo Scotti (*Diabasis edizioni*, Reggio Emilia 2006);

- *La cicala e la piccola formica* (Bohem press, Trieste 2011);
- *Piccolo, rosso* (Cosmo Iannone editore, Isernia 2012);
- *Portacenere* (2016; www.patrialetteratura.com);

Zbirke poezije:

- *Primavera a Zugliano* (1993, 1994); *Non poesie* (1996); *Metamorfosi di finestre* (1998) - Associazione Ernesto Balducci Zugliano – prijevod: A. Parmeggiani;
- *La chiave in mano/Ključ na dlan* – dvojezično izdanje (Campanotto editore, Udine 2008) – prijevod: A. Parmeggiani;

Drama:

- *Il sogno di Orlando* (privatno izdanje, 2006);

Razne priče, poezije i eseji nalaze se u ovim i drugim antologijama:

- *Nuovo Planetario Italiano - Geografia e antologia della letteratura della migrazione in Italia e in - Europa* (Editore Città aperta, Troina 2006 – priredio: Armando Gnisci);
- *Ai confini del verso – poesia della migrazione in italiano* (Le Lettere, Firenze 2007, priredila: Mia Lecomte; ista panorama, na engleskom: *A New Mapp: The Poetry of Migrant Writes in Italy*, New York 2011);
- *L'italiano degli altri* (Newton Compton Editori, Roma 2010, priredili: Dante Marianacci i Renato Minore);
- *Libri migranti* (Cosmo Iannone Editore, Isernia 2016, priredila: Melita Rihter);

Rosanna Morace mu je posvetila jedno poglavlje

O autoru

---

u svojoj studiji *Letteratura mondo italiana (Edizioni ETS, Pisa 2012)*, a literarni magazin *El-Ghibli* jedan dodatak (Anno 13, numero 51, marzo 2016). Priredio je pet knjiga Andrićevih priča i zapisa neobjavljenih na italijanskom, *Ostrvo Meše Selimovića*, *Princa vatre* i *Knjigu sećanja i zaborava* Filipa Davida. Neki od njegovih tekstova prevedeni su na: francuski, slovenački, engleski, albanski, japanski i kineski jezik.

Pisac iz Zemlje brzih rijeka

*Kasandrama smo davno
već prorekli sudbinu. (One, ionako, već odavno
bode rubovima svjetske glukoće noseći vlastiti glas
na dlanu). A mi? Mirni smo, mirni. I sve bolji.*

Božidar Stanišić, *Poslije ratova ili
Nimalo lirske varijacije na temu lakoće*

Od crnih rupa prema proljeću

Pripadam generaciji čitalaca koja je prošla kroz škole u kojim su nas učili da se “značenje”, “važnost” i “vrijednost” jednog pisca mora tražiti samo u tekstu, a da traganje za interpretacijom kroz njegove životne prilike može da nas povede – ako ne prema neshvatanjima i nesporazumima, onda barem ka površnim pojednostavljenjima njegova djela.

Ali, po objavljivanju prvog djela Božidara Stanišića u Italiji, zbirke priča *Sarajevske crne rupe*, u Trstu 1993¹, u periodu najžešćih ratnih sukoba u Bosni, italijanska čitalačka publika, u tjeskobnom traganju za ključevima tragedije na drugoj strani Jadrana, u tom djelu je prije svega tražila autorovo svjedočenje o njegovom izgubljenom svijetu koje se nikad više neće rekonstruisati u svojoj nekadašnjoj kompleksnosti i cjelovitosti, refleksu tog događanja impresivnog za naše savjesti, iluzoran i gorak san jedinice koja se zaputila u egzil. U toj zbirci bile su pretežno proze napisane u Bosni, u predvečerje

¹ Božidar Stanišić, *I buchi neri di Sarajevo* (prev. R. Moles i A. Parmeggiani), MGS Press, Trieste 1993. Drugo izdanje *I buchi neri* (Bottega errante, Pordenone) uslijedilo je 2016, sa novim predgovorom Paola Rumiza i člankom *Il falò dei ricordi* (Vatra sjećanja), koji je autor napisao istog dana na vijest o bombardovanju Narodne biblioteke u Sarajevu, objavljen u dnevniku *Il manifesto*.

katastrofe, i one ostvarene između Ankarana i Trsta u prvim mjesecima izbjeglištva: portreti realnih i osobenih ličnosti ili priviđenja skoro oniričke naravi u lirskoj prozi. Samo u jednom slučaju se radi o dokumentarnoj prozi, koja je svjedočanstvo o realnoj izbjegličkoj odiseji jedne Sarajke, prema kojoj je ova knjiga i dobila naslov mada je autorova prvobitna namjera bila da bude naslovljena prema priči *Snijeg na Trgu Svetog Marka*.

To su proze na svoj način linearne i istovremeno poetične, napisane u periodu u kojem je konflikt još uvijek bio nezamisliv a ipak je bacao svoju sjenku na svakodnevni život, ili su realizovane u trenucima u kojim se pred izbjeglicom otvarala egzistencijalna praznina. Ipak, od samog početka, čitaoci su bili očarani poetskim karakterom Stanišićevih priča skoro predosjećajući pojavu njegovih *ne-poezija*.

Sljedeća tri djela Božidara Stanišića, *Primavera a Zugliano (Proljeće u Culjanu)*, *Non-poesie (Ne-poezije)* i *Metamorfosi di finestre (Metamorfaza prozora)* djelimično se oslanjaju na motive i načine iskaza u *Crnim rupama*, ali donose značajne ekspresivne novine.

U slobodnim stihovima veoma široka daha, ove *ne-poezije*, skoro ritmičke proze, u stvari su neka vrsta kolaža ili montaže, lirskih odlomaka i simboličnih elemenata iz svijeta prirode ili fantazije, s intertekstualnim umecima, koji funkcionišu i u ošttrini jednog jezika svakodnevlja – o Istoriji i pričama².

Primavera a Zugliano je *homagè* novoj zajednici koja

---

² B. Stanišić, *Primavera a Zugliano* (prev. A. Parmeggiani), Associazione "Balducci", Zugliano (UD), 1993, 1994. Id., *Non-poesie* (prev. A. Parmeggiani), Associazione "Balducci", Zugliano (UD), 1995. Id., *Metamorfosi di finestre* (prev. A. Parmeggiani), Associazione "Balducci", Zugliano (UD) 1998.

je autoru i njegovoj porodici pružila utočište u ovom dijelu Italije, dakle u Friuliju, i semantički je suprotstavljena *Sarajevskim crnim rupama*.

I u zbirci *Primavera* nalazimo fragmente napisane prije ratne tragedije i izbjeglištva, a dijelom su jasno inspirisani egzilom i nostalgijom za svojim tлом. Ali već u zbirkama *Non poesie* i *Metamorfosi di finestre* izbija sve intenzivniji fundamentalni element Stanišićevog cjelokupnog budućeg stvaralaštva – glas građanskog angažmana, bespoštedan u demaskiranju hipokrizija i lažnih mitova koji preovlađuju u društvu zemlje pjesnikovog utočišta.

U ovim lirskim zapisima, koje autor definiše kao *ne-poezije*, evidentne su novosti: neodustajanje od intertekstualnosti, te ironija i autoironija, koji se suprotstavljaju lirskom iskazu ili se podudaraju sa ovim.

Intertekstualnost reprodukuje kontinuiran dijalog između dvije realnosti: prve - sanjane, zapamćene, evocirane, i druge - aktuelne. Tako se u već postojećem tekstu, koji se kontinuirano prepliće sa lirskim diskursom, ostvaruje montaža heterogenih elemenata koji predstavljaju dvostrukost realnosti u kojoj svi živimo. Naročiti intertekstualni postupak ovih *ne-poezija* realizuje se i citiranjem raznih elemenata slojevite kulture Bosne i Hercegovine, i - gledajući sa društvene i subjektivne tačke gledišta - ništa manje značajnim aspektima naše svakodnevnne, televizijske i reklamne kulture. Ove veze nisu samo u funkciji stilizacije ili provokacije, već su strukturalno savršene u svojoj funkcionalnosti - koliko u etičkoj i socijalnoj poruci, toliko u eksperimentalnoj poetskoj formi. Na taj način, pored analogija

između prvih proza i *ne-poezija* koje su potom uslijedile (kao i učestali povraci simboličnom i elementima sna i sjećanja), u ovim poetskim zbirkama se primjećuju načini ekspresije koja nije posve predvidljiva u lirskom diskursu, što će postati konstanta sljedećih djela ovog autora.

Neki tekstovi koje je Stanišić odabrao za intertekstualno tkanje su lirski (na primjer, jedna sefardska poezija ili epitaf na jednom nišanu) ili se opet radi o nekim tekstovima koji, kao ni oni već pomenuti, ne mogu nas ostaviti ravnodušnim jer pogađaju naše emocije. To proističe takođe iz odlomaka pisama autorove rodbine i prijatelja koji su, kao i on, u izbjeglištvu, raspršeni po raznim stranama svijeta ili, recimo, iz trivijalnih i iritirajućih reklamnih motiva.

Upravo iz ovih jukstapozicija koje se javljaju iz snage ironije, sarkazma i autoronije, kao da je autor želio da se postavi na distanci ili da nekom maskom zaštiti vlastitu ranjenu senzibilnost u svijetu u kojem se slojevitost i bogatstvo kulture više ne doživljavaju kao bogatstvo već kao element koji treba poništiti. Kao što je u *Crnim rupama* poruka povjerena nekoj simboličkoj životinji, glasniku ili autorovom dvojniku – u *ne-poezijama* pas mješanac, ptice selice, balkanski medvjed koji se izgubio na auto-putu kod Tarvizija, pjesniku se, u odnosu na ljudska bića - krvnike ili žrtve, čine nezaštićenim ili odveć “neljudskim”. U tim *ne-poezijama*, kao i u Stanišićevoj prvoj knjizi priča, smjenjuju se - ali impresivnije – djelici lirskog, u kojim se iskazuje nepresušna snaga prirode, istovremeno ravnodušne i čudotvorne, razvedrujuće i beskrajno iznad svake ljudske tragedije,

trenutaka sentimentalne ili društvene dirljivosti, detalja svakodnevnice i svjedočenja o dobru ili o banalnosti zla.

Zbirke *Primavera a Zugliano*, *Non poesie* i *Metamorfosi di finestre* naišle su na topao doček čitalaca. Ne zanemarujući činjenicu da se u Italiji poezija čita i objavljuje mnogo manje u odnosu na kulturnu stvarnost drugih zemalja, napominjem da je prva zbirka doživjela dva izdanja.

Pisac koji je dosad postojao samo u prevodu

Vjerujem da je na ovom mjestu neophodno ostvariti jedno razmatranje koje podcrtava značaj objavljivanja *Gosta Ivana Nikolajeviča* na originalnom jeziku. Podsjećam da je najveći dio tekstova Božidara Stanišića objavljen samo na italijanskom (i na nekim drugim jezicima), a kad se radi o poeziji to je zaista nepravedno.

Zaista, riječ i jezik – to je primarni materijal poezije a pjesniku znači koliko i boje slikaru: naravno, nije ista stvar ako je slikar primoran na tehniku akvarela jer na raspolaganju nema uljanih boja ili čak mora nekog drugog da poduči kako bi ostvario ono što nosi u sebi. Bez obzira na očigledne neophodnosti u praksi prevođa, čini se da je situacija pisca koji postoji samo putem prevođenja naročita u svojoj gorkoj i limitirajućoj paradoksonalnosti: njegovi “monumenti snovima”, dakle poetski tekstovi koji su u nerazdvojivoj vezi sa jezikom u kojem su nastali, čitani su samo u prevodu na jedan strani jezik i, ako zanemarimo nekoliko situacija, ipak možemo tvrditi da, uz slučajne izuzetke, nikad nisu objavljeni u zemlji koju autor naziva Itakom.

Tako, kao i u slučaju drugih takozvanih pisaca

“migranata”, koji u svoju zemlju ne mogu ili ne žele da se vrate, i nemaju svoje čitaoce, dakle ne mogu se naći na onoj provjeri kojoj je podložan svaki pisac u svom društvu, ovaj autor je do sada poznat isključivo kroz filter italijanskih prevoda, na jeziku koji ponekad posluži i kao most za prevođenje na druge jezike – čak na japanski – i dok piše, svjestan je te činjenice.

Tek 2008. godine, objavljivanjem većeg dijela njegovih *ne-poezija*, onih iz pomenutih zbirki i drugih, rasutih po časopisima, u *Ključu na dlanu. La chiave nella mano*³, konačno sa originalnim tekstovima, kao što bi uvijek i trebalo da bude kad se radi o poeziji, postvaren je djelimičan pokušaj odgovora na autorovo “neprisustvo” u svom jeziku.

Italijansko putovanje

Sljedeća faza literarnog stvaralaštva Božidara Stanišića obilježena je dugim stilskim i ekspresivnim istraživanjem u prozi. U pripovjedačkim zbirkama *Tre racconti (Tri priče)* i *Bon voyage* nalazimo brojne crte karakteristične za njegov poetski opus, kao što je eksperimentisanje u postupku o kojem je već bilo riječi, u kojem se lirski momenti smjenjuju sa različitim stilovima i kodovima svakodnevnog trivijalnog jezika, citatima i intertekstualnim fragmentima, a prije svega u kontekstu etičkog i civilnog angažmana.

Ali ove zbirke sadrže prave pripovijetke, dakle nepoetske priče koje se oslanjaju na osnovne elemente "tradicionalne" realističke prozne tradicije, to jest na likove psihički i socijalno motivisanih karaktera, uklju-

³*Ključ na dlanu. La chiave nella mano* (prev. A. Parmeggiani), Campanotto, Udine 2008.

čene u precizno vremensko i prostorno okruženje.

Likovi ovih priča su prisutni u jednom “ovdje i danas”, kao što u ovima ponavlja i Stanišić, a koje je suprotstavljeno onom već podrazumijevanom “tamo i juče”. U svojoj sadašnjici koja ih je porazila, iskorijenjeni i sami pred sobom, nalaze se pred odabirom – unutar jednog etičkog (*Bon voyage*) ili psihološkog problema (*Il giardino australiano di Mr Virgin O'Brien – Australijski vrt Mr O'Briena*).

Ove proze, skoro eksperimentalne, slične složenim polifonijskim mehanizmima, bogate umecima i dodacima, pune ironije i etičkih refleksija, stavljaju u fokus ne samo refleksije o nasilju i nostalgiju za zemljom “brzih rijeka”, već i gorko iskustvo egzila, te rastuću percepciju i demaskiranje hipokrizija i lažnih mitova prevladajućih u zapadnom društvu u kojem autor živi⁴.

Ovaj složeni pripovjedački postupak postepeno ustupa mjesto tečnijoj prozi, dakle odstupanju od narativnog lavirinta i karakterističnih dodataka, prozi sa većim zanimanjem za dijalog i događaje, bez težine didaskalija⁵.

Međutim, za razliku od tradicionalnih priča, glavni zaplet je gotovo uvijek pomaknut „izvan dometa”, to jest djelimično je ispričovijedan u nekoj razgovornoj situaciji (za večerom, tokom putovanja vozom) glasom raznovrsnih pripovjedača koji izražavaju različita gledišta i razne sudove, često kontradiktorne i provokativne.

Ova narativna tehnika nagovještava „dramatski”

---

⁴ *Tre racconti* (prev. A. Parmeggiani), Associazione “Balducci”, Zugliano (UD) 2002.

⁵ *Bon voyage* (prev. A. Parmeggiani), Nuovadimensione, Portogruaro 2003. *Il cane alato* (prev. A. Parmeggiani), Perosini editore, Verona 2007.

razvoj Stanišićevog literarnog stvaralaštva, tako da je 2002. godine napisao direktno na italijanskom dramu *Il sogno di Orlando (Orlandov san)*⁶, snažan portret razočaranog pacifiste koji se prema određenim kanonima smatra gubitnikom.

Il cane alato (Leteći pas), objavljen krajem 2007. godine, zbirka je od sedam kratkih priča napisanih tokom dugog razdoblja od 1991. do 2006. godine, ali s izrazitim karakterom homogenosti.

Naracija je ovdje ravnomjernija i tečnija u odnosu na prethodnu, ali bez odricanja koegzistencije različitih vremenskih planova i složenih kontradiktornih tačaka gledišta.

U okviru scenarija jasnih i prepoznatljivih konotacija, uglavnom na sjeveroistoku Italije, ali i u Bosni, protagonisti priča nalaze se u situacijama u kojim moraju prodiskutovati stavove, vrijednosti, lične perspektive i osjećanja. Naročito konfrontacija za vlastitom prošlošću i različitim katurama generiše psihičku krizu ili ih podstiče na diskusije, promjene mišljenja i najčešće gorke svođenje računa.

U sljedećim godinama Božidar Stanišić objavljuje i druge priče u časopisima i kolektivnim zbirkama, ali se uspješno vraća priči za djecu⁷, aktivnosti koju je započeo još prije rata u svojoj zemlji. Vrlo je angažovan na popularizaciji kultura južnoslavenskih naroda, prije svega u ambijentima udruženja orijentisanih prema borbi za mir, nenasilje i antiratno rješenje konflikata. Osobito je intenzivno i vrijedno pažnje njegovo promo-

⁶ *Il sogno di Orlando*, objavljen je u privatnom izdanju, a publikovan je i u časopisu on line *Kumà* br. 13, 2007.

⁷ Citiram samo *La cicala e la piccola formica (Cvrčak i mali mrav)*, Bohem Press, Trieste 2011, koju je ilustrovao D. Kallay

visanje prevoda značajnih autora iz ex Jugoslavije, onih koji su mu uzor i orijentir na umjetničkom i etičkom planu, in primis Ivo Andrić, ali i Miloš Crnjanski, Meša Selimović i Filip David.

Etička funkcija intelektualca-svjedoka

Zaista, kako je Božidar Stanišić, pripovjedač, esejist i pjesnik, postajao poznatiji u ovom kraju i u Italiji (njegove priče uvrštene su u dvije panorame⁸ jugoslavenske i bosanskohercegovačke pripovijetke), njegova funkcija kulturnog savjetnika dolazi do izražaja i u krugovima eksperata. Tako je, tokom ovih godina, i kao intelektualac posebne hrabrosti i ugleda, zaslužio poštovanje autora i kulturnih djelatnika visokog nivoa (pomenimo samo dva imena, pokojnog Fulvija Tomicu i Klaudija Magrisa), a djeluje često i u ulozi informatora i savjetnika izdavača i urednika koji se zanimaju evropskim istokom, koji su na njegov impuls, u periodu pojačanog zanimanja za ovaj kulturni ambijent, objavili djela srpskih, hrvatskih i bosanskih autora.

Brojnim prevodima Stanišić je bio urednik i autor pogovora, primajući tako eminentno etičku funkciju u odnosu na nedominantne kulture o kojim se u Italiji malo zna ili je percepcija o njima pojednostavljena i stereotipna.

Prijedlogom djela autora koji potiču iz tih krajeva, etički princip se manifestuje u poštovanju specifičnosti različitih kultura, u naporu da se te posebnosti ne ujednače sa znanim nam stvarima ili sa našim stereotipima.

A to, na primjer, čini se jasnijim kad Stanišić o

---

⁸ *Dizionario di un paese che scompare* (priređila N.Janigro), *Manifesto-libri*, Roma

tome raspravlja u svojim opservacijama o sadržaju i karakteristikama predloženih djela, prije svega kad se radi o nekim zbirkama priča Ive Andrića, pisca dobitnika Nobelove nagrade, u Italiji gotovo isključivo poznatog po svojim velikim romanima ambijentarnim u Bosni za otomanske vladavine.

Hrabrim kulturnim činom (koji je i izdavački), u zbirkama priča *La donna sulla pietra* (*Žena na kamenu*), *Litigando con il mondo* (*U zavadi sa svetom*), *Buffet Titanik* (*Bife 'Titanik'*), *La casa solitaria* (*Kuća na osami*) i eseja *Sul fascismo* (*O fašizmu*)⁹, priređivač izdanja Božidar Stanišić htio je da predloži Andrićeve tekstove koji nisu egzotični, koji italijanskom čitaocu ne nude ono što se očekuje od ovog pisca, ne govore o nasljeđenom nasilju ili vjekovnoj mržnji, kao što je činila masa naših izdavačkih kuća za vrijeme rata u Bosni. Međutim, to su i ljubavne priče, i kompleksni portreti inteligentnih i profinjenih žena ili adolescenata u mucu svoje zavade sa svijetom, i proročki oštri eseji o rađanju fašizma i totalitarizma. Ukupno, svi ovi tekstovi predlažu jednog drugačijeg Andrića, jednu drugačiju Bosnu i podstiču nas na promišljanje o našem *ovdje i sada*. To je jedna mala revolucija unutar kulturnog stereotipa i jedan različit kulturni čin, ni po čemu snishodljiv prema kulturi druge zemlje, u kojoj Stanišić aktuelno živi i stvara.

Takvo djelovanje, koje zacijelo nije lako i zahtijeva dobru diplomatsku vještinu s izdavačima i mnogo

⁹ I. Andrić, *La donna sulla pietra* (prev. A. Parmeggiani), Zandonai, Rovereto 2011. Id., *Sul fascismo* (prev. D. Badnjević, M. Orazi), *Nuova dimensione*, Portogruaro 2011. Id., *Litigando con il mondo* (prev. A. Parmeggiani), Zandonai, Rovereto 2012. Id., *Buffet Titanik* (prev. A. Parmeggiani), Perosini, Verona 2012. Id., *La casa solitaria* (prev. A. Parmeggiani), *Cosmo Iannone*, Isernia 2016);

strpljenja, možda je doprinijelo određenom potresu u našoj mirnoj svijesti jer je čitaocima svojih zbirki i djela drugih autora kojim je kao pisac i intelektualac dao impuls za jednu novu viziju i percepciju ne samo svoje kulture, prostora koji je mnogima još uvijek nepoznat i zahtijeva još istraživanja, već i naših vrijednosti opserviranih očima jedinke koja, uprkos svemu, i dalje želi da „vjeruje da postoji svijet u kojem se borimo protiv prodaje nas samih i da ne budemo prodati”¹⁰.

Izvan granica jedne nepravične percepcije

Listajući biografiju Božidara Stanišića gotovo neizbježno je da se zapitamo: Šta bi se desilo da autor nije bio prisiljen da napusti svoju zemlju i udalji se od zamišljane vlastite budućnosti, i da u drugoj zemlji, koju je dotad posjećivao samo kao bezbrižan turist, počevši od nule, započne drugu egzistenciju, drugi društveni život i drugu intelektualnu aktivnost?

On bi evoluirao kao pisac, ali kako? Ova i slična pitanja zacijelo su sterilna, ali stimulans primaju iz specifičnosti problematika sa kojim se autor i aktuelno suočava, iz etičkih pitanja koja se rađaju u njegovoj egzistencijalnoj situaciji i utjelovljuju se u njegovom sadašnjem stvaralaštvu.

Upravo se velika popularnost koja Stanišića prati još od njegove prve knjige paradoksalno mogla transformisati u nepovoljan faktor i učiniti težom njegovu literarnu afirmaciju.

Još na početku bili su evidentni humanost i inspiracija civilnim angažmanom ovog autora, ali kod jednog

---

¹⁰ B. Stanišić, *Il sogno di Orlando*, cit., p. 10.

pisca ove osobine ne mogu prevladati one tipično literarne, još manje mogu biti smatrane važnijim i to u tolikoj mjeri da u drugi plan postave literarnu i eksperimentalnu vrijednost djela.

Ipak, kao što je rečeno, tokom ratnih godina čitaoci su na Stanišićevim stranicama prije svega tražili ključ za interpretaciju svega što se onomad dešavalo. I danas su njegova proza i poezije čitani često kroz filter tih dramatičnih događanja, što je doprinijelo da autor nepravično bude percipiran više kao svjedok, mada privilegovan, negoli pisac u pravom smislu.

Uprkos tome, svojom autonomnom vrijednošću djelo Božidara Stanišića se oduvijek razlikovalo od mase jednostavnih svjedočenja: to je literatura koja prelazi granicu tragedije koja je pogodila autora i njegovu zemlju, ali i etiketu “migrantske literature”, oznaku tog književnog polja koje je i argument ozbiljnih studija i društvenih analiza, ali ponekad i limitirajućih i getizirajućih vrednovanja, od kojih se Stanišić eksplicitno ogradio. Ipak, literatura mu je bila i ostaje takođe civilni angažman, koja, kao što on smatra, “ima smisla kada se transformiše i u inspiraciju za nenasilje i impuls za dijalog”.

Iako je njegova namjera za izlaskom iz odveć uskog kruga i hipokritske etikete “migrantske literature” bila posve jasna, unutar jedne kolajne paradoksalnog naziva *Scrittura migranti*, Božidar Stanišić objavljuje (2012) *Piccolo, rosso (Maleno, crveno)*, zbirku priča koju nije napisao na svom jidišu (kako je nazvao svoj srpskohrvatski, ex jezik), već ih je preveo ili napisao direktno na italijanskom .

Priča koja otvara ovu zbirku uprava je kraća, italijanska verzija *Gosta Ivana Nikolajeviča*, u čijem uznemirenom protagonosti možemo prepoznati određeno iskustvo samog autora, koji u uvodnom eseju ovog djela *In vece della consueta prefazione (Umjesto uobičajenog predgovora)* daje gorak i autoironičan pogled na *međuvrijeme* i *međuprostor* u kojem sada živi, te progovara i o svom identitetu, literarnoj pripadnosti, naravno i o jeziku – koji je takođe *sudbina*.

U *Gostu*, koji se u ovoj verziji pojavljuje kao kratki roman, stapaju se svi elementi koju su karakteristični za ovog pisca: glas srca i moć emocija, te etička dimenzija koja ne dozvoljava popuste niti se spušta do kompromisa. To je gusta, metaforička proza pročišćena od viška stilske eksperimentalnosti, u kojoj često odjekne i dijalog sa drugim piscima.

Njegova proza i njegove lirike nisu uvijek laki za čitanje (ni za prevod, časna riječ prevoditeljice!), ali na svom literarnom putu Božidar Stanišić nikada nije ciljao na zabavnu prozu, na lakoću ili simpatiju. Ometao je mir i samozadovoljstvo čitalaca vodeći ih prema jednom neugodnom ogledalu, ali često i prema prostorima poezije.

Alič Parmeđani Dri (Alice Parmeggiani Dri)

Aliče Parmeđani Dri (Alice Parmeggiani Dri) predavala je srpski i hrvatski jezik i književnost na Univerzitetima u Udinama i Trstu. U svom istraživačkom radu naročito se bavila odnosom između ruske, srpske, hrvatske i italijanske književne avangarde, te jezičkim i kulturnim medijacijama. Njena studija “Natpisi na kamenu. Glasovi i slike Bosne i Hercegovine između srednjeg veka i modernog doba” (Udine, 2005), zbirka je tekstova pretežno poetske naravi kojom je italijanskim čitaocima predstavila različite kulture koje su se vjekovima razvijale i održale na bosanskom tlu. Aktuelno se bavi pretežno prevodom. Počevši od *Kanjoša Macedonovića* Stjepana Mitrova Ljubiše, dosad ih je objavila tridesetak, među kojim su romani, memoari, zbirke pripovijedaka, eseja i pjesama modernih i savremenih srpskih, bosanskih i crnogorskih pisaca – od klasika poput Ive Andrića, Borislava Pekića, Aleksandra Tišme i Milovana Đilasa do savremenih autora kao što su David Albahari, Nenad Veličković, Dragan Velikić, Filip David, Ferida Duraković, Jelena Lengold, Emir Kusturica. Kao najboljem prevodiocu sa srpskog jezika, Srpski Pen centar joj je dodijelio nagradu za 2014.

Pored Stanišićevih pripovijedaka, eseja i članaka rasutih po raznim časopisima, antologijama i panoramama, prevela je i jedan dio njegovih priča *I buchi neri di Sarajevo e altri racconti* (Trst, 1993 i Pordenone, 2016), zbirke poezije *Primavera a Zugliano, Non-poesie e Metamorfosi di finestre* (Zugliano, 1993-1994, 1995, 1998) i knjige priča *Tre racconti* (Zugliano, 1998), *Bon voyage* (Portogruaro, 2003), *Il cane alato* (Verona 2007). Priredila je i iznova objavila odabir njegovih poetskih tekstova za dvojezično izdanje *La chiave nella mano. Ključ na dlanu* (Udine, 2008).

Sadržaj

Gost Ivana Nikolajeviča	7
O autoru	97
Alice Parmeggiani Dri - Pisac iz Zemlje brzih rijeka	100

